

Александар КРСТИЋ*

Историјски институт
Београд

СРПСКИ ГРАДОВИ И ТРГОВИ У УГАРСКОЈ ГРАЂИ ИЗ ВРЕМЕНА „ДУГЕ ВОЈНЕ“ (1443–1444)**

Анстракт: У раду се разматрају подаци о градовима и трговима у Србији које садржи угарска дипломатичка грађа из времена „Дуге војне“ (1443–1444). Неки од српских градова помињу се у извештајима са бојишта, али је већина њих забележена као место издавања повеља и писама краља Владислава I Јагелонца и других личности. Иако су многи од тих података одавно коришћени у историографији, постоје и они који до сада нису били познати, а неки су погрешно идентификовани. Тако се није знало да је угарски краљ у јануару 1444. године издавао повеље у Некудиму и Жабару (код Тополе). Нови подаци из угарске грађе омогућавају да се прецизније одреде правац и време кретања крсташке војске на појединим деоницама пута током војног похода. Такође, ова грађа, иако оскудна, допуњава наша сазнања о српским градовима и трговима у позном средњем веку и о мрежи средњовековних путних праваца на тлу Србије.

Кључне речи: Владислав I Јагелонац, Ђурађ Бранковић, Јован Хуњади, Београд, Бован, Ниш, Пирот, Прокупље, Крушевац, Некудим, Жабаре.

Војни поход против Турака, који су у јесен и зиму 1443–1444. године предводили пољски и угарски краљ Владислав I Јагелонац (1434/1440–1444), српски деспот Ђурађ Бранковић (1427–1456), ердељски војвода Јован Хуњади и папски легат кардинал Јулијан Чезарини, предузет је не само за ослобађање Србије од османске окупације, већ и за протеривање Турака са Балкана. Ратовање које је трајало неколико месеци, а остало познато као „Дуга војна“, није остварило свој амбициозни циљ. Ипак, поход, током кога је крсташка војска састављена од угарских,

* aleksandar.krstic@iib.ac.rs; albited@gmail.com

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Средњовековне српске земље (13–15. век): политички, привредни, друштвени и правни процеси* (Ев. бр. 177029).

пољских, чешких, влашких и српских одреда, нижући победе, стигла од Београда до централне Бугарске, а затим се по великој зими и под сталним борбама вратила назад, није окончан без резултата. Ова кампања је, уз друге међународне војно-политичке заплете, у значајној мери допринела привременој обнови српске државе у августу 1444. године. Спектакуларни продор невелике крсташке војске у дубину османске територије изазвао је велико интересовање савременика, тако да су приказе „Дуге војне“ оставили бројни писци и историчари: пољски, угарски и италијански (Јан Длугош, Јанош Туроци, Антонио Бонфини, Филип Калимах, Енеја Силвије Пиколомини),¹ византијски (Лаоник Халкокондил, Михаило Дука),² османски (*Свети ратови султана Мурата*, Анонимна хроника, Муфасал хроника, Уруц, Нешири, Ашикпашазаде, Саадедин)³ и други, укључујући и Константина Михаиловића из

¹ J. Thwórcz, *Chronica Hungarorum*, ed. J. G. Schwandtner, *Scriptores Rerum Hungaricarum veteres ac genuini I*, Vindobonae 1746, 317–319; J. Długosz, *Historie Polonicae Libri XII*, tom. IV, libri XI, XII, Cracoviae 1877, 686–690; P. Callimachus, *De rebus gestis a Vladislao Polonorum atque Hungarorum rege libri tres*, ed. Schwandther, *Scriptores I/2*, Vindobone 1746, 488–496; A. Bonfini, *Rerum Hungaricarum decades libris XLV comprehensae ab origine gentis ad annum MCCCCXCV*, Lipsiae 1771, 457–464; Æ. S. Piccolomini, *Opera geographica et historica*, Helmstadt 1699, 236–237.

² *Laonici Chalcocondylae Historiarum demonstrationes II/1*, ed. E. Darkó, Budapestini 1923, 81–89; Ducas, *Istoria Turco-bizantina (1341–1462)*, ed. V. Grecu, București 1958, 271–273.

³ *Gazavât-ı Sultân Murâd b. Mehemed Hân, İzladi ve Varna Savaşları (1443–1444) Üzerinde Gazavatnâme*, ed. H. Inalcik, M. Oğuz, Ankara 1989; F. Giese, *Die Altosmanischen anonymen Chroniken I*, Breslau 1922, 66–68; II, Leipzig 1925, 90–91; F. Babinger, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, Hanover 1925, 53–55, 117; Neşrî Tarihi, *Kitâb-i Cihan-nümâ II*, ed. F. R. Unat, M. A. Köymen, Ankara 1957, 644–647; *Tevârih-i Âl-i Osmân. Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, ed. Ç. Nihal Atsız, İstanbul 1949, 183–185; Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcü't-tevârih II*, ed. İ. Parmaksızoğlu, Ankara 1979, 208–212. Преводи на енглески језик анонимне османске историје *Свети ратови султана Мурата, сина султана Мехмеда хана* и других османских и неосманских извора (М. Бехајм, Ј. де Ваврин) о „Дугој војни“: С. Imber, *The Crusade of Varna 1443–45*, *Crusade Texts in Translation*, Aldershot 2006. Преводе одговарајућих одељака из дела Ашикпашазадеа, Анонимне хронике, Муфасал хронике, Уруца, Саадедина и Солакзадеа на српски језик доноси: Г. Елезовић, *Турски споменици I–I, 1348–1520*, Београд 1940, 1130–1139. Превод Ашикпашазадеа такође: Г. Елезовић, *Турски извори за историју Југословена. Два турска хроничара из 15. века*, Братство 26 (1932) 70.

Островице.⁴ Међу најзначајнијим изворима за ово ратовање су свакако сведочанства самих учесника, писма са ратишта која су слали краљ Владислав, Хуњади и кардинал Чезарини, и која су се потом ширила Европом.⁵ Разумљиво је стога да је зимском војевању 1443–1444. године поклоњена значајна пажња у историјској науци и да постоји обимна историографска литература, како у свету,⁶ тако и код нас. Од српских и југословенских историчара који су се бавили „Дугом војном“ треба на првом месту поменути Чедомиља Мијатовића, Јована Радонића, затим Баришу Крекића, Јованку Калић, Момчила Спремића, Петера Рокаија и, недавно, Миломира Максимовића, али су свој допринос овој теми дали и други аутори.⁷ Зато ћемо се у овом прилогу усредсредити само на податке

⁴ Константин Михаиловић из Островице, *Јаничарево успомење или турска хроника*, прир. Ђ. Живановић, Споменик 107 (1959) 24–25. Такође, кратка чешка хроника које је објавио: К. Jireček, *Válečníci české XV. století*, *Casopis Musea Království Českého* 33–2 (1859) 157–159. Српски летописи веома сумарно приказују војевање из 1443/1444. године: Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, Сремски Карловци 1927, 234.

⁵ B. della Pugliola, *Historia miscella Bononiensis ab anno MCIV usque ad annum MCCCXCIV*, *Rerum italicarum scriptores XVIII*, ed. L. Muratori, Mediolani 1731, col. 674–675; S. Katona, *Historia critica regum Hungariae stirpis mixtae XIII*, Buda 1790, 251–254; G. Fejér, *Genus, incunabula et virtus Ioannis Corvini de Hunyad*, Buda 1844, 55–58; E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria Românilor I–2*, Bucureşti 1890, 687–688; XV–1, Bucureşti 1911, 30–31; N. Jorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle III*, Paris 1902, 107–109, 142; R. Wolkan, *Der briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini*, *Fontes rerum Austriacarum II*, *Diplomataria et acta*, vol. 61, Wien 1909, 281–283, 565–566; G. Gündisch, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen V (1438–1457)*, Bucureşti 1975, nr. 2472, 123–124.

⁶ Најновије: J. Jefferson, *The Holy Wars of King Wladislas and Sultan Murad. The Ottoman-Christian Conflict from 1438–1448*, Brill History of Warfare, Vol. 76, Leiden – Boston 2012. Друге монографије и чланке релевантне за нашу тему навешћемо у одговарајућим напоменама у наставку излагања.

⁷ Ч. Мијатовић, *Деспот Бора Бранковић I*, Београд 1880, 342–367; Ј. Радонић, *Западна Европа и балкански народи према Турцима у првој половини 15. века*, Нови Сад 1905, 160–172; Б. Крекић, *Учешће Дубровчана у ратовима против Турака 1443. и 1444. године*, Зборник радова Византолошког института 2 (1953) 145–157; Ј. Калић-Мијушковић, *Београд у средњем веку*, Београд 1967, 117–120; Н. Филиповић, *Неколике биљешке око Смедерева*, Ослобођење градова у Србији од Турака 1862–1867, ур. В. Чубриловић, Београд 1970, 136–138; О. Зиројевић, *Турско војно уређење у Србији (1459–1683)*, Београд 1974, 47–48; М. Спремић, „Дуга војна“ и обнова државе, *Историја српског народа (=ИСН) II*, ур. Ј. Калић,

из угарске дипломатичке грађе који, с једне стране, омогућавају да се временски и просторно прецизније одреди кретање крсташке војске кроз Србију, и који су, с друге стране, значајни за историју српских средњовековних градова и тргова. Неки од њих помињу се у извештајима са бојишта, али је већина градова и тргова забележена као место издавања повеља и писама краља Владислава I Јагелонца и других личности. Није потребно наглашавати да су такве вести крајње штуре, и да би у срећнијим околностима, у ситуацији да су српски средњовековни извори сачувани у значајнијој мери, оне имале далеко мању важност за историју градова и тргова у Србији. Овако, сваки помен неког насеља у средњовековног Србији је драгоцен. Многи од тих података су одавно коришћени у историографији, како у радовима који су се бавили „Дугом војном“ или итинерером младог јагелонског краља,⁸ тако и у онима посвећеним средњовековној прошлости српских градских насеља.⁹ Ипак, један број ових података до сада није био познат, а неки топоними су погрешно идентификовани. То нас је навело да се овом приликом на свеобухватан начин позабавимо поменима српских градова и тргова у угарској дипломатичкој грађи из времена „Дуге војне“, и да успут саопштимо још понеки непознати податак о појединим насељима.

*

Београд 1982, 256–258; исти, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, Београд 1994, 278–283; А. Веселиновић, *Држава српских деспота*, Београд 2006², 141; најновије: М. Максимовић, *Срби и „Дуга војна“ 1443/1444. године*, Војноисторијски гласник 1 (2013) 45–71, где је наведена и друга домаћа и страна литература о „Дугој војни“.

⁸ S. Sroka, *Itinerarium Władysława Warneńczyka jako króla Węgier (1440–1444)*, Z dziejów stosunków polsko-węgierskich w późnym średniowieczu: szkice, Krakow 1995, 139–171.

⁹ М. Спремић, *Крушевац у XIV и XV веку*, Крушевац кроз векове, Крушевац 1972, 16–17; Ј. Калић, *Пиротски крај у средњем веку*, Пиротски зборник 8–9 (1979), 200; иста, *Ниш у средњем веку*, Историјски часопис (=ИЧ) 31 (1984) 37 (оба рада прештампана у: Ј. Калић, *Европа и Срби. Средњи век*, Београд 2006, 369–407, 443–460); П. Рокаи, *Боравак угарског краља Владислава I код Крушевца 1444. године*, Зборник Филозофског факултета (=ЗФФ) 15–1 (Београд 1985) 145–150; С. Мишић, *Пирот под српском влашћу у средњем веку*, Зборник радова Пиротска буна 1836, Пирот 1997, 55–56; А. Крстић, *Понишавље у XV веку*, Београд 2001, 19–20.

Крсташки поход против Османлија започео је почетком јесени 1443. године, после дужих војних и дипломатских припрема.¹⁰ Краљ Владислав I је још 5. септембра боравио у Будиму,¹¹ али се убрзо потом упутио на југ, тако да је 21. септембра био у Футогу.¹² Успут је дочекивао остале ратне команданте, бароне и племиће са њиховим одредима и војницима. На пример, ердељске војводе Јован Хуњади и Никола Илочки су још 7. септембра 1443. године били у Сегедину.¹³ Није нам познато где

¹⁰ Радонић, *Западна Европа*, 124–160; Б. Цветкова, *Паметна битка на народите (Европскиот југоисток и османското завоевање – крај на XIV и првата половина на XV в.)*, Варна 1979², 252–263; Максимовић, *Срби и „Дуга војна“*, 48–52; Jefferson, *The Holy Wars*, 315–323.

¹¹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest (=MNL, OL), Diplomatikai levéltár (=DL) 44353, 72905; Sroka, *Itinerarium*, 161; Jefferson, *The Holy Wars*, 323. Старија историографија је краљев полазак из Будима стављала после 9. августа, половином истог месеца (V. Klaić, *Povjest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX stoljeća* II/2, Zagreb 1901, 190; Радонић, *Западна Европа*, 139, нап. 1, 159) или, што је тачније, око половине септембра: Мијатовић, *Десном Бурџ*, 344. Иако је, дакле, одавно показано да Длугош греша када каже да је угарски владар кренуо из престонице 22. јула, овакво датовање се провлачи и у новијој литератури: J. Held, *Hunyadi's Long Campaign and the Battle of Varna 1443–1444*, Ungarn-Jahrbuch. Zeitschrift für die Kunde Ungarns und verwandte Gebiete 16 (1988) 13; M. Chasin, *The Crusade of Varna*, A History of the Crusades, ed. K. M. Setton, vol. VI: The Impact of the Crusades on Europe, ed. H. Hazard – N. Zacour, Madison 1989, 291; М. Биелски, *Владислав III Варненчик на Балканите (1443–1444)*, Велико Търново 2006, 17; E. C. Antoché, *La croisade de 1443 dans les Balkans. Anatomie d'un échec*, Italy and Europe's Eastern Border (1204–1669), Eastern European Studies I, ed. I. M. Damian, I. A. Pop, M. Popović, A. Simon, Frankfurt am Main–Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Oxford–Wien 2012, 15.

¹² Краљ је *in opido Fwthak* наградио двојице фамилијара палатина Ловре Хедерварија, дарујући им посед Вечеш у Пештанској жупнији: DL 13747; L. Szabó Bártfai, *Pest megye történetének okleveles emlékei 1002–1599-ig*, Budapest 1938, 183, no 710; Sroka, *Itinerarium*, 161; Jefferson, *The Holy Wars*, 323.

¹³ Илочки и Хуњади су 7. септембра 1443. из Сегедина упутили једно писмо људима са подручја подунавских градова Храма и Торњишта који су се населили у Алпару, а потом у месту Тење, на поседима опатије Гарамсентбенедек у жупанијама Чонград, односно Спољни Солнок. Због штете коју су начинили у Алпару, војводе им забрањују да се поново тамо населе: DL 13745; регест: Gy. Benedek, M. Zádorné Zsoldos, *Jász-Nagykun-Szolnok megyei oklevelek 1075–1526*, Szolnok 1998, 267–268; F. Pesty, *Az eltűnt régi vármegyék I*, Budapest 1880, 419–420; А. Крстић, *Из историје средњовековних насеља југозападног Баната (15. век – прва половина 16. века)*, Зборник МС за историју (=ЗМСИ) 73 (2007) 40. У питању је највероватније она група „краљевских Срба“ на челу с војводом

се краљевој војсци прикључио српски деспот, које је вероватно скупљао ратнике на својим поседима у Угарској.¹⁴ Изгледа да се крсташка војска коначно окупила на простору данашњег Новог Сада, после чега је угарски владар са својим и другим одредима прешао Дунав код места Тидерев (Tüdőrev) између Чортановаца, Бешке и Крчедина.¹⁵ Наиме, у поеми Михаела Бехајма о ратовању краља Владислава против Турака каже се да је краљ са већином барона отишао у *Wardein*, састао се са својом угарском армијом која је укупно бројала 14.000 људи и да су прешли преко поседа званог *Tütenrib*.¹⁶ Краљ Владислав је затим стигао у

Јаковом и „капетанима или судијама“ Ђорђем, Павлом и Радиславом, за које се у исправи краља Владислава I од 4. новембра 1442. каже да су насељени на истим тим поседима: DL 13691; I. Gyárfás, *A jász-kúnok története III (1301–1542)*, Szolnok 1883, Oklevéltár, 613–614, no 136; С. Ћирковић, *Rasciani regales Владислава I Јагелонца*, ЗМСИ 1 (1970) 79–82.

¹⁴ Callimachus, *De rebus*, 489, погрешно наводи да се деспот са својим људством придружио угарском краљу код Софије; Bonfini, *Rerum Hungaricarum*, 457, каже да је деспот саставио своје са краљевим одредима *ad Danubium*. Више аутора сматра да је деспот кренуо заједно са краљем и кардиналом из Будима: О. Székely, *Hunyadi János első török hadjáratai (1441–1444)*, *Hadtörténelmi közlémenek* 20–22 (1919–1921) 35; Held, *Hunyadi's Long Campaign*, 13; Chasin, *The Crusade of Varna*, 219.

¹⁵ Краљ Алберт Хабзбуршки боравио је с војском у месту Тидерев, али и у Ковиљу, Сланкамену, Петроварадину и Футогу у августу и септембру 1439. године, у време првог османског освајања Србије. Правац кретања војске и владара 1439. и 1443, дакле, био је скоро идентичан захваљујући уходаним путним правцима прелазака великих река у овом делу Паноније. О прелазу Тидерев (*Tyderew*, *Tydwew*) видети: D. Csánki, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* II, Budapest 1894, 139–140; П. Рокаи, „Бродови“ на Дунаву и притокама на подручју јужне Угарске у средњем веку, *Пловидба на Дунаву и његовим притокама кроз векове*, Београд 1983, 165–166. Село Тидија, сада потес у атару Чортановаца, постојало је у другој половини 16. века, када су његови становници Срби чували скелу на Дунаву и вршили возарску службу, а почетком 18. века је запустело: В. McGowan, *Sirem Sancağı Mufassal Tahrir Defteri*, Ankara 1983, 206–207; Д. Поповић, *Срби у Срему до 1736/7. Историја насеља и становништва*, Београд 1959, 106, 112; О. Зиројевић, *Цариградски друм од Београда до Будима у 16. и 17. веку*, Нови Сад 1976, 5, 58–59, 95; М. Јачов, *Срем на прелому два века (17–18)*, Београд 1990, 71.

¹⁶ Th. G. von Karajan, *Zehn Gedichte Michael Beheims zur Geschichte Österreichs und Ungerns*, Quellen und Forschungen zur vaterländischen Geschichte, Litteratur und Kunst, Wien 1849, 36; енглески превод: Imber, *The Crusade*, 167, који Бехајмов Вардеин идентификује као Велики Варадин (*Großwardein* / *Nagyvárad* / *Oradea*, град у северозападној Румунији). Међутим, у средњем веку назив *Várad* користио се и за Петроварадин на сремској, и за онај на супротној, бачкој обали Дунава,

деспотов град Сланкамен, где се налазио 28. септембра 1443. године.¹⁷ У ранијој историографији се наводило да је угарски владар прешао Дунав код Титела, али је такав закључак по свему судећи последица погрешне идентификације Бехајмовог *Tűtenrib*-а и сазнања о краљевом боравку у Сланкамену.¹⁸ Наравно, није искључено да су поједини делови крсташке војске заиста користили прелазе између Титела и Сланкамена, који, уосталом, и нису били далеко. Из Сланкамена крсташка војска се према раније утврђеном плану¹⁹ упутила ка Земуну, још једном деспотовом граду у Срему,²⁰ где је прешла Дунав и приспела у Београд.²¹ Кардинал

на месту Новог Сада (познат и као Вашарош Варад): М. Ердујхељи, *Историја Новог Сада*, Нови Сад 1894, 44–50, 72–78; Székely, *Hunyadi*, 39–40; П. Рокаи, *Из средњовековне историје Новог Сада*, ЗМСИ 11 (1975) 105–110; исти, „Бродови“, 162–163. Jefferson, *The Holy Wars*, 323, п. 103, сматра да се Бехајмов податак односи на (данашњи) Петроварадин.

¹⁷ Краљ Владислав писмом из Сланкамена обавештава Сасе у Брашову и читавом Бурзенланду да су дужни да годишњи порез који плаћају на празник Светог Мартина предају ердељским војводама Јовану Хуњадију и Николи Илочком ради одбране краљевине: MNL, OL, *Diplomatikai fényképgyűjtemény* (=DF) 246903; Gündisch, *Urkundenbuch V*, 119–120, nr. 2465; Sroka, *Itinerarium*, 161; Jefferson, *The Holy Wars*, 323–324.

¹⁸ Бонфини, Длугош и Калимах помињу да су угарски одреди *ad Salsum Lapidem*, дакле код Сланкамена прешли Дунав: Bonfini, *Rerum Hungaricarum*, 457, Długosz, *Historie*, 687; Callimachus, *De rebus*, 488–489; Рокаи, „Бродови“, 166, са старијом литературом; Спремић, *Десном Ђурађ*, 278.

¹⁹ Угарски краљ је још 28. јуна 1443. обавештавао Николу Вардаија и његову браћу да креће у рат против Турака и да ће ићи преко Београда, позивајући их да му се тамо прикључе са својим људима: E. Kammerer, *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeo IX*, Budapest 1899, 60; Радонић, *Западна Европа*, 136; Калић-Мијушковић, *Београд*, 118, 378.

²⁰ Земун се не помиње директно у изворима, али је хришћанска војска из Сланкамена ка Београду свакако ишла сремском, а не банатском, мочварном трасом. Најраније сведочанство о Земуну као поседу деспота Ђурђа оставио је 1433. године Бертрандон дела Брокијер, *Путовање преко мора*, Београд 1950, 132–133. О земунском „броду“ и пристаништу уп. Рокаи, „Бродови“, 168.

²¹ Прелазак Дунава код Београда помиње се и у појединим западним и османским наративним изворима: Długosz, *Historie*, 687; *Gazavât*, 8; Imber, *The Crusade*, 48. С друге стране, Бонфини наводи да је угарски краљ прешао Дунав код Ковина, насупрот Смедерева: Bonfini, *Rerum Hungaricarum*, 457. Иако је Бонфинијев податак одавно одбачен као нетачан (в. А. Huber, *Die Kriege zwischen Ungarn und den Turken 1440–1443*, Wien 1886, 20; Székely, *Hunyadi*, 40–41), Antoeche, *La croisade de 1443*, 15, 19, сматра да се крсташка војска окупила код Ковина, да јој

Чезарини је у писму упућеном 8. новембра Фридриху III посведочио да су краљ, деспот, војвода Хуњади и он лично са својим одредима прешли код Београда и ушли у Рашку,²² али тачан датум када се то догодило није познат. На основу чињенице да дубровачка влада ни 7. октобра још није била поуздано упозната с тиме да је угарски краљ кренуо у рат против Турака, Јован Радонић је закључио како је крсташка војска прешла у Београд крајем септембра или почетком октобра 1443. године, а Бариша Крекић се определио за почетак октобра. Такав временски оквир за долазак крсташке војске на територију Србије потом је прихваћен у нашој историографији.²³ Чини нам се да је Крекићево датовање ближе истини, односно да га потврђује грађа проистекла из рада канцеларије краља Пољске и Угарске. Наиме, краљ Владислав је 11. октобра издавао повеље „sub castro nostro Albanander“, што показује да је до тог датума млади Јагелонац са својом војском већ био на подручју бивше српске престонице.²⁴ Иако је незахвално доносити коначне закључке о томе када су крсташки приспели у Београд, имајући у виду да од 28. септембра до 11. октобра нема сачуваних краљевих аката, верујемо да се то највероватније догодило крајем прве декаде октобра.

се тамо придружио и деспот Ђурађ са својим људима, и да је армија прешла Дунав у рејону Смедерева крајем септембра.

²² Jorga, *Notes et extraits* III, 107–108; Wolkan, *Der briefwechsel*, 281; Калић-Мијушковић, *Београд*, 378, нап. 57. Зато нам се не чини вероватном претпоставка Џ. Џеферсона да се угарски краљ састао са ердељским војводом и српским деспотом тек у Београду: Jefferson, *The Holy Wars*, 324, а ни текст анонимног османског писца на који се овај аутор позива не даје основ за такав закључак, напротив: *Gazavât*, 8; Imber, *The Crusade*, 48. Chasin, *The Crusade of Varna*, 291, сматра да се Хуњади са својим снагама прикључио краљевој војсци у октобру у Београду, док Биелски, *Владислав III*, 18, мисли да се српски деспот са својим војницима сјединио с краљевим трупима у околини Смедерева.

²³ Ј. Радонић, *Дубровачка акта и повеље I–I*, Београд 1934, 463–464; исти, *Западна Европа*, 160; Крекић, *Учешће Дубровчана*, 148; Калић-Мијушковић, *Београд*, 118; Спремић, *Деспот Ђурађ*, 278; Максимовић, *Срби и „Дуга војна“*, 52–53. С друге стране, Székely, *Hunyadi*, 41, веровао је да је краљева војска прешла Дунав око 15. октобра.

²⁴ *Kodeks dyplomatyczny Małopolski IV*, wyd. F. Piekosiński, Krakow 1905, 424, no 1450 (није нам била доступна публикација *Zbiór dokumentów Małopolskich VIII: Dokumenty z lat 1435–1450, uzupełnienie: dokumenty z lat 1286–1442*, wyd. S. Kuraś, I. Sułkowska-Kurasiowa, Wrocław–Warszawa–Kraków 1975, nos 2471, 2472); Sroka, *Itinerarium*, 161; Jefferson, *The Holy Wars*, 324.

Пошто су крсташи ушли у Србију, деспоту се прикључило око 8.000 српских коњаника и пешака, као и војни одред босанског војводе Петра Ковачевића од 600 до 700 коњаника. Од Београда, хришћанска војска се Цариградским друмом упутила ка долини Мораве, где је после пет-шест дана дошло до првог сукоба са једним турским одредом.²⁵ После тог сукоба Хуњади се по краљевој дозволи одвојио са 12.000 најбољих коњаника и, остављајући у војном логору поред Мораве краља и деспота са другим трупима и прешао на десну обалу реке тражећи непријатеља. Где се могао налазити краљев војни логор поред Мораве који помиње и Филип Калимах?²⁶ Краљ Владислав I Јагелонац је 31. октобра 1443. године издао једну повељу „w Szanocku“.²⁷ Станислав Срока овај топоним наводи као „Sapac“, а Џон Џеферсон мисли да би то могао бити „Savac“, тј. Шавац, насеље на Великој Морави код Параћина. Овај аутор претпоставља да је ту био смештен краљев и деспотов табор, одакле је Хуњади кренуо према Нишу.²⁸ Због датума издавања повеље, разумљиво је што су ови аутори поменути топоним тражили у Србији. Шавац, тј. средњовековно село Шавче, заиста се налази поред Велике Мораве, додуше на десној обали реке.²⁹ Такође, на левој обали Западне Мораве, насупрот Крушевца, постоји село Шанац. Можда Морава поменута у изворима заправо и није Велика, већ Западна Морава? Преласком преко

²⁵ Jorga, *Notes et extraits* III, 108–109; Wolkan, *Der briefwechsel*, 281–282; Радонић, *Западна Европа*, 160–161; Спремић, *Десном Бурађ*, 278; Jefferson, *The Holy Wars*, 324. Тврдња М. Максимовића, *Срби и „Дуга војна“*, 52–53, 59, да су се 8.000 Срба и војвода П. Ковачевић прикључили деспоту тек после победе код Ниша, односно пред долазак крсташа у Софију, директно је супротна наводу у писму кардинала Чезаринија на које се овај аутор позива.

²⁶ Katona, *Historia critica* XIII, 251–252; Fejér, *Genus*, 55–56; Hurmuzaki, *Documente* I–2, 687; Jorga, *Notes* III, 108; Callimachus, *De rebus*, 489.

²⁷ Краљ Владислав је том повељом кнезу Николају Пинском дао патронат над манастиром у Уњејову у Пољској: *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie w skutek fundacyi śp. Aleksandra hr. Stadnickiego*, wyd. staraniem Galicyjskiego Wydziału Krajowego, t. X, Lwów 1884, 6, no 87.

²⁸ Sroka, *Itinerarium*, 161; Jefferson, *The Holy Wars*, 326, n. 110, 328.

²⁹ Село Шавче, као и суседно село Чепури, кнез Лазар је даровао манастиру Раваници: А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара. Текст, коментари, снимци*, Београд 2003, 53, 73, 92, 110; М. Благојевић, *Манастирски поседи крушевачког краја*, Крушевац кроз векове, Крушевац 1972, 35; Г. Шкриванић, *Раваничко властелинство*, Манастир Раваница. Споменица о шестој стогодишњици, Београд 1981, 90.

ове реке Хуњадијеве снаге би се нашле код Крушевца, који је, као што ћемо видети, заиста био на мети крсташа.³⁰ Ипак, колико је нама познато, топоним Шанац није забележен у српској средњовековној грађи,³¹ а насеље таквог имена не среће се ни у османским дефтерима из друге половине 15. и прве половине 16. века.³² С друге стране, треба истаћи да се у граду Саноку у јужној Пољској налазила једна од краљевских резиденција, коју је мајка краља Владислава I, краљица Софија Халшањска добила још 1424. године и у којој је често боравила током синовљеве владавине у Угарској 1440–1444, као и касније, све до краја свог живота 1461. године.³³ Како нам је исправа позната само на основу веома кратког регеста, тешко је просудити да ли ју је пољски и угарски краљ заиста издао током своје кампање на Балкану, или је то у његово име учинила краљевска канцеларија у Пољској. Осим тога, није сасвим искључена могућност да је датум издавања повеље погрешно наведен, односно да је млади Јагелонац поменути документ издао приликом неке посете мајци у Саноку пре доласка у Угарску. Иако ово питање захтева даље истраживање,³⁴ због свега наведеног, склони смо мишљењу да „Szanoek“ не треба тражити у Србији.

После напуштања (за сада, чини се, ипак неубицираног) краљевог логора поред Мораве и преласка преко реке, Хуњади је са својим снагама кренуо на југ и продро до града Ниша (*civitatem Nissa vocatam*), који је

³⁰ У старијој литератури сматрало се да је крсташка војска продирала путем преко Крагујевца и Крушевца, и да је после заузимања овог града избила у долину Јужне Мораве код Алексинца: Huber, *Die Kriege*, 25; L. Kupelwieser, *Die Kämpfe Ungarns mit den Osmanen bis zur Schlacht bei Mohács 1526*, Wien – Leipzig 1899, 70. Иако је овакво схватање напуштено, постоје мишљења да је краљев логор био у рејону Крушевца: Биелски, *Владислав III*, 19.

³¹ Реч „шанац“ је немачког порекла и не бележи је Ђ. Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских III*, Београд 1864, 485.

³² Уп. списак насеља забележених у дефтерима Смедеревског санџака из прве половине 16. века: *MAD 506 Numaralı Semendire Livâsı İcmâl Tahrîr Defteri (937/1530) < Dizin ve Tıpkıbasım>*, Ankara 2009, 52–54.

³³ <http://www.muzeum.sanok.pl/index.php/en/informacje/historia-zamku> (конс. 21. 3. 2016.); M. Duczmal, *Jagiellonowie. Leksykon biograficzny*, Poznań – Kraków 1996, 421–432.

³⁴ На жалост, није нам била доступна литература о раду пољске краљевске канцеларије у 15. веку, на пример: I. Sułkowska-Kurasiowa, *Polska kancelaria królewska w latach 1447–1506*, Wrocław 1967; eadem, *Dokumenty królewskie i ich funkcja w państwie polskim za Andegawenów i pierwszych Jagiellonów 1370–1444*, Warszawa 1977; J. Krzyżaniakowa, *Kancelaria królewska Władysława Jagiełły. Studium z dziejów kultury politycznej Polski w XV wieku I–II*, Poznań 1972–1979.

освојио, опљачкао и спалио. Међутим, још док је био „један или више дана“ марша удаљен од Ниша, Хуњади се сукобио са снагама крушевачког санџакбега Синана. Синан-бег је покушавао да му препречи пут до Ниша (*ab aditu dicte Nysse civitatis*), али га је војвода Трансилваније потукао.³⁵ Према познијим османским изворима, Хуњади и деспот Ђурађ су заузели, порушили и спалили Крушевац, што се вероватно догодило после победе над крушевачким санџакбегом.³⁶ Пошто је освојио Ниш и сместио свој логор поред разореног града и у њему неко време боравио, трансилвански војвода је добио извештаје о приближавању три османске војске. Ове војске ипак нису успеле да се сједине и заједно нападну Хуњадијев табор, јер их је он енергичном акцијом једну по једну разбио. Хуњади је потом кренуо у потеру за непријатељем и стигао у један град који не именује (*in quamdam civitatem*). У том граду Хуњади је боравио извесно време, док му није стигла вест о доласку велике турске војске с левог бока, која се упутила према краљевом логору. Због приближавања великих непријатељских снага Хуњади се одмах вратио према краљевом табору, и у једној равници се сукобио са трупама румелијског беглербега Касим-паше и више других османских заповедника, које је потукао до ногу 3. новембра 1443. године. Заробљенике и заплећене заставе Хуњади је после боја даровао краљу Владиславу. Опширан извештај о овим догађајима ердељски војвода је саставио 8. новембра 1443. године, боравећи „насупротив срушене тврђаве Болван“ (*in descensu regali scaronensi, octavo die Omnium sanctorum ad oppositum castris rupti, Balvan dicti*).³⁷ О тим

³⁵ О овом сукобу не говори ниједан извор из времена „Дуге војне“, али је описан у Хуњадијевој повељи Николи, сину Јована Онгора од Бајештија од 6. маја 1449. године, која евоцира ратне заслуге Николиног оца у „Дугој војни“. Поменути Хуњадијев фамилијар се истакао у овом боју, битно доприневши победи, а храбро је погинуо у наредној бици код Ниша 3. новембра: Hurmuzaki, *Documente* I–2, 761–762; Székely, *Hunyadi*, 44–46, сматра да је битка против Синан-бега вођена крајем октобра; в. такође: Antoche, *La croisade de 1443*, 19–20.

³⁶ Податак о крсташком заузимању Крушевца оставили су Нешири крајем 15. века, Хоџа Садедин средином 16. века и Солакзаде у 17. веку: Neşrî Tarihî II, 644–645; Носа Sadeddin, *Tâcü't-tevârih* II, 208; Г. Елезовић, *Турски споменици* I–1, 1134, 1138; Мијатовић, *Деспот Ђурађ*, 346; Спремић, *Крушевац*, 16; Цветкова, *Паметна битка*, 266; Рокаи, *Боравак*, 145–146; Максимовић, *Срби и „Дуга војна“*, 53, 64; Chasin, *The Crusade of Varna*, 292, погрешно наводи да је у питању Крагујевац, као и да је Илочки заједно с Хуњадијем био на челу одреда крсташа који је заузео Ниш. В. следећу напомену.

³⁷ Хуњади је писмо из Болвана упутио Николи Илочком, ердељском војводи, мачванском бану и заповеднику Београда, који се због болести нешто касније

војним успесима у исто време пише и кардинал Чезарини, али унеколико другачије. Кардинал наводи да се турски паша, који се налазио на два дана хода од Хуњадија, повукао испред снага ердељског војводе, након чега је он допро *ad quandam civitatem vocatam Nysam in introitu Bulgarie*, који је заузео. Пошто је паша сакупио велику војску, дошао је 3. новембра поподне *prope locum residencie ipsius domini Johannis*. Хуњади је потукао османску војску, заробио велики број Турака и задобио знатан плен, са којим се тријумфално вратио у војни логор, док је заплењене заставе предао краљу.³⁸ Трећи извештај учесника у поменутих догађајима долази од самог краља Владислава Јагелонца. У краљевом писму упућеном 9. новембра 1443. године млетачком дужду Франческу Фоскарију из логора крај Ниша (*appresso le contrade die Ongheria, e appresso la fortezza chiamata Nissa, e appresso il luogo della rotta predetta*), наводи се да су у бици на једном отвореном пољу 3. новембра турски „вице-император“ паша и његови бројни великодостојници доживели тежак пораз и били потпуно разбијени.³⁹ У писму грађанима Брашова које је упутио из Прокупља 6. јануара 1444. године, Хуњади помиње прве три победе и четврту, 3. новембра 1443. године, извојевану против Касим-паше и других заповедника у близини града Ниша и на његовом подручју, те по околним брдима и скровиштима (*circa civitatem Nys ac in arcis indaginibus /.../, moncium sew latibulorum eiusdem*).⁴⁰ Шест година касније, у повељи

прикључио експедицији: DF 285892 (копија из 19. века из Бискупског архива у Печују); Katona, *Historia* XIII, 251–254; Fejér, *Genus*, 55–58; Hurmuzaki, *Documente* I–2, 687–688; регест и датум: L. Thallóczy, A. Áldásy, *Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198–1526*, Budapest 1907, 143; превод писма: Klaić, *Povijest* II/2, 191–192, где је, према Катонином издању, *Balvan* погрешно наведен као *Balran*; осим тога, Клаић (као ни Мијатовић, *Десном Бугађ*, 349–350) није разумео да израз *scaronensi* значи „војни“ (*scara* је војни одред, односно војна служба: J. F. Niermeyer, *Mediae latinitatis lexicon minus*, Leiden 1976, 943); Радонић, *Западна Европа*, 161–162; Спремић, *Десном Бугађ*, 278.

³⁸ Jorga, *Notes et extraits* III, 108–109; Wolkan, *Der briefwechsel*, 282.

³⁹ B. della Pugliola, *Historia miscella Bononiensis ab anno MCIV usque ad annum MCCCXCIV*, *Rerum italicarum scriptores* XVIII, ed. L. Muratori, Mediolani 1731, col. 674–675.

⁴⁰ E. Hurmuzaki, *Documente* XV–1, București 1911, 30–31. У средњовековној Угарској појмом *indagines* (мађ. *gyerű*) првобитно је означавао посебан одбрамбени погранични систем, који се састојао од балвана, ровова и ограда од коља постављених на путним правцима. Термин је временом почео да се односи на границе краљевине: A. Bartal, *Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae*, Budapest 1901, 329; P. Engel, *The Realm of St Stephen. A History of Medieval*

за Онгора од Бајештија, Хуњади приповеда како је после освајања града Ниша (*post captam ipsam Nysam civitatem*) намеравао одмах да крене ка Софији, али се због бочног продора велике турске војске морао вратити скоро чак до Ниша, где је на пољу поред реке Мораве водио други велики победоносни бој с Турцима.⁴¹

Није тешко приметити да и поред основних подударности у свим извештајима постоје и одређене разлике, првенствено од значаја за тему нашег излагања. Поставља се питање у ком граду је Хуњади боравио после првих победа над три турске војске код Ниша, где се тачно одиграла велика битка с удруженим османским снагама и где се налазио краљев логор. У историографији су на ова питања давани различити одговори, па се узимало да је значајна крсташка победа извојевана на пољу западно од Ниша, код ушћа Нишаве у Јужну Мораву,⁴² између Бовна и Ниша,⁴³ у долини Јужне Мораве код данашњег Алексинца,⁴⁴ или, западно од „града Алексинца“, код

Hungary 895–1526, London – New York 2001, 73–74. Дакле, цитирана формулација може се разумети тако да се битка одиграла унутар спољашњег одбрамбеног система нишке тврђаве, изграђеног од палисада и ровова. Међутим, имајући у виду друге извештаје о бици, који помињу само равно поље или равницу поред Мораве као њено поприште, сматрамо да *indagines* овде означавају границе подручја града, односно тврђаве Ниш.

⁴¹ Hurmuzaki, *Documente* I–2, 761–762.

⁴² Huber, *Die Kriege*, 23; такав закључак близак је и Székely, *Hunyadi*, 49–50; Радонић, *Западна Европа*, 161–162, наводи да је Хуњади после првих победа код Ниша гонио непријатеља на југ, потом се вратио назад и код Ниша нанео Турцима велики пораз; Цветкова, *Паметна битка*, 266–267, каже да је битка била код Ниша; такође и Chasin, *The Crusade of Varna*, 291–292.

⁴³ К. Жиречек, *Историја Срба I*, Београд 1952, 366; Ф. Бабингер, *Мехмед Освајач и његово доба*, Београд 2010, 26; К. М. Setton, *The Papacy and the Levant (1204–1571) II. The Fifteenth Century*, Philadelphia 1978, 76; Н. Inalcik, *The Ottoman Turks and the Crusades*, A History of the Crusades, ed. К. М. Setton, vol. VI: The Impact of the Crusades on Europe, ed. Н. Hazard – N. Zacour, Madison 1989, 270; Калић, *Ниш у средњем веку*, 37; Спремић, *Деспот Ђурађ*, 278. Биелски, *Владислав III*, 19, наводи да је Хуњади у равници код ушћа Нишаве потукао две турске војске, а да је код Алексинца разбио Касим-пашу који се упутио ка краљевом логору код Крушевца. Antoché, *La croisade de 1443*, 21, ослањајући се на поједине раније ауторе, погрешно идентификује Болван са местом „Белесинац“ јужно од Ниша (заправо, Белотинац у општини Дољевац). Зато сматра да се битка одиграла јужно од Ниша, и да је тамо Хуњади после боја сјединио своје снаге с краљевим.

⁴⁴ Максимовић, *Срби и „Дуга војна“*, 55.

кога је Хуњади поставио свој логор.⁴⁵ Треба, међутим, нагласити да насеље Алексинац није познато из сачуваних средњовековних извора. Колико се сада зна, први пут је документовано у османском попису Крушевачког санџака из 1516. године.⁴⁶ То наравно, нипошто не искључује могућност да је у питању средњовековно насеље, али је тешко поверовати да градско насеље на Цариградском друму не би оставило никаквог трага у изворима. Зато смо мишљења да Алексинац крајем прве половине 15. века није могао бити сматран градом и да неименовани град у коме је Хуњади боравио почетком новембра није Алексинац.

Из Хуњадијевог писма Илочком заиста произилази да је до битке дошло у близини краљевог логора, а место датовања ове посланице упућује на околину града Болвана. Средњовековна тврђава Болван налазила се на изласку из Моравичке клисуре, два километра јужно од данашњег насеља Бован (9 км северно од Алексинца). Тврђава је лежала поред једне трасе Цариградског друма, а контролисала је и пут који је из долине Мораве водио у долину Тимока. Такође, град Болван је са оближњим Липовцем штитио источну српску границу крајем 14. и почетком 15. века (Липовачко крајиште). Поред тврђаве је постојао истоимени трг.⁴⁷ Уколико је Касим-пашина ордија дошла из правца Пирота као што кажу османски извори, стигла до Ниша и кретала се ка северозападу, према претпостављеном краљевом табору код Болвана, поставља се питање где се Хуњади налазио у том тренутку. Према сопственој тврдњи из 1449. године, намеравао је да крене право на

⁴⁵ Jefferson, *The Holy Wars*, 328–332, наводи да се Хуњади, после успешних окршаја код Ниша, повукао према краљевом кампу код „Санца/Савца“, тј. Шавца, те да је поставио логор код града Алексинца. Са удруженим османским снагама које су ишле према Крушевцу сукобило се у равници западно од Алексинца. После победе Хуњади се 4. новембра сместио у замку Болван, где је сачекао краља и деспота.

⁴⁶ О. Зиројевић, *Цариградски друм од Београда до Софије (1459–1683)*, Зборник Историјског музеја Србије 7 (1970) 164–166. В. и радове у најновијем зборнику, који је изашао пошто је овај текст већ предат за штампу: М. Штетић, *Алексиначки крај у средњем веку*, Алексинац и околина у прошлости. 500 година од првог писаног помена 1516–2016, гл. ур. С. Рајић, Алексинац 2016, 49–64; О. Думић, Н. Ђокић, *Из историје Алексинца и околине у 16. веку*, 65–106; Д. Амедоски, *Прилог проучавању сеоске привреде у нахији Бован у 16. веку*, 107–124.

⁴⁷ О средњовековном Болвану видети: С. Мишић, *Болван у средњем веку*, Караџић н. с. 1 (Алексинац 2009) 15–19; исти, *Болван/Бован*, Лексикон градова и тргова, 50. Овај аутор, међутим, није искористио добро познати податак о боравку крсташа код Болвана 1443. године, па не помиње ни да је тврђава била разорена у то време.

Софију, али је због бочног продора Турака морао да се врати чак до Ниша. Или се трансилвански војвода некако мимоишао с главнином турске војске на путу ка Пироту, па је морао да се враћа назад, или је, вероватније, у гоњењу претходно потиснутих турских јединица стигао у неки други град у широј околини Ниша који није ни био на траси Цариградског друма. Да ли је дошао до Прокупља, на пример, или до Сврљига, или се поред Копријана упутио на југ ка Лесковцу, како су одавно сматрали поједини истраживачи?⁴⁸ На то питање није лако дати одговор, али се под озбиљну сумњу мора ставити закључак да је до одлучујуће битке дошло у рејону Болвана, односно Алексинца. Прво, кардинал Чезарини, који је био с краљем, говори само о Нишу и наводи да се битка одиграла поред Хуњадијевог, а не краљевог логора. Затим, свега један дан пошто је Хуњади писао Илочком из Болвана, и сâм пољски и угарски владар изричито помиње да је битка била у близини тврђаве Ниш, и да се поред њеног попришта налазио и његов тадашњи логор. Додуше, краљ и војвода нису тих дана морали боравити у истом месту, а могли су и прећи пут од четрдесетак километара од Болвана до Ниша за један или један и по дан. Ипак, то је сувише велика раздаљина да би се за нешто, што се догодило код Бовна или Алексинца, рекло да се одиграло у близини Ниша.⁴⁹ Најважније је, ипак, што Хуњади у писму Брашованима

⁴⁸ Према реконструкцији догађаја коју даје Kupelwieser, *Die Kämpfe*, 71–73, и коју у основи прихватају и поједини модерни историчари, на пример: Held, *Hunyadi's Long Campaign*, 15 и Antioche, *La croisade de 1443*, 20–21, Хуњади је прво потукао снаге Иса-бега источно од Ниша, на путу за Сврљиг код села Малча, а затим на левој обали Нишаве војску која је ишла из правца Пирота и Софије. Сутрадан је испред Курвин Града на путу за Лесковац потиснуо и одреде Турахан-бега. После тога је Хуњади поставио логор поред Мораве, а затим се 3. новембра јужно од Ниша сукобио с војском Касим-паше.

⁴⁹ Sroka, *Itinerarium*, 161–162, наводи да је краљ Владислав 3. новембра 1443. био у Нишу, а 9. новембра у Болвану. Jefferson, *The Holy Wars*, 333, на основу Срокиног итинерера такође држи да је краљ био у логору у Болвану 9. новембра, и да је после тог датума кренуо из Болвана према Пироту.

Џон Џеферсон сматра да се једно писмо краља Владислава упућено поданицима, које описује победу над двојицом турских команданата и њихово заробљавање *prope civitatem Zofia* заправо односи на битку код Ниша/Алексинца. Битка се одиграла на празник преноса моштију светог Адалберта, а писмо је настало истог дана на бојном пољу: A. Lewicki, *Codex Epistolaris Saeculi Decimi Quinti II (1382–1445)*, Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia XII, Krakow 1891, 445–446, nr. 295. Постоји још једна верзија овог писма, датована „трећег дана од празника светог евангелисте Луке“, што би значило такође 20. октобра 1443: A. Bachmann, *Urkunden und Actenstücke zur Österreichischen Geschichte im Zeitalter Kaiser Friedrichs III und König Georgs von Böhmen (1440–1471)*,

каже да је битка била у близини Ниша, а у повељи за Николу Онгора од Бајештија прецизира да је бој вођен поред Мораве код Ниша. Уосталом, и српски летописи кратко и јасно наводе да је паша разбијен „под Нишем“.⁵⁰ Дакле, битка 3. новембра није била ни код Алексинца, ни код Болвана, већ код Ниша. Хуњади се потом са пленом, трофејима и заробљеницима упућује у краљев логор, који се највероватније налазио код срушене тврђаве Болван. Ако није страдало у тадашњим борбама, болванско утврђење је можда лежало у рушевинама још од османског освајања источних делова српске државе 1427. године.⁵¹ Одатле 8.

Fontes rerum Austriacarum. Österreichische Geschichts Quellen, Diplomataria et acta 42, Wien 1879, 10–11. Џеферсон је понудио разложно решење проблема који представља датум битке и самог писма: празник преноса моштију Светог Адалберта у Пољску слави се 20. октобра, али би се овде радило о преносу свечевих моштију у Угарску, што се празнује 6. новембра. Према истом аутору, у другој верзији писма, датованој по Светом Луки, пољски преписивач је накнадно променио празник, полазећи притом од погрешног уверења да се ради о 20. октобру. Ипак, остаје проблем места где се битка одиграла. Наиме, објашњење које Џеферсон нуди, да је краљ сместио битку „поред Софије“ и тамо датовао писмо зато што Ниш или Алексинац нису били познати његовим средњоевропским поданицима не звучи уверљиво: Jefferson, *The Holy Wars*, 329–331, n. 124, где је донет и интегрални текст писма. Ово не само због раздаљине између Ниша и Софије већ и због чињенице да је писмо млетачком дужду краљ 9. новембра датовао „поред тврђаве Ниш“. С друге стране, J. Dąbrowski, *Władysław I Jagiellonczik na Węgrzech (1440–1444)*, Warszawa 1922, 126, полазећи од преписа датованог по Св. Луки, сматрао је да се заправо ради о празнику Свете Луције, да је писмо настало 6. јануара 1444. године и да се односи на битку код Златице. То је мало вероватно, зато што краљ писмом оглашава победу и најављује даље напредовање ка Једрену. Такође, тешко би се могло прихватити и тумачење Левицког да се не ради о бугарској Софији, него о неком истоименом месту у Србији, између Београда и Ниша: Lewicki, *Codex*, 446, n. 1. Székely, *Hunyadi*, 43–44, сматрао је такође да се писмо односи на прве октобарске сукобе у долини Мораве и да сведочи о краљевом непознавању географије, што исто није вероватно. Чини нам се да проблем који ствара неусклађеност садржаја и датума краљевог писма за сада остаје нерешен. Осим датума, у постојећим верзијама се различито наводе и имена заробљених османских заповедника: *Burhemben/Burhamben* (што је, по Џеферсону, Балабан-паша) и *Ezemben* (Иса-бег) односно *Tranhibek* (Турахан-бег?) и *Czebek palatinus* (титула асоцира на ону *vice-imperator Turcorum*, којом је у другим писмима крсташких вођа „почашћен“ румелијски беглербег).

⁵⁰ Стојановић, *Родослови и летописи*, 234.

⁵¹ Уп. Максимовић, *Срби и „Дуга војна“*, 64.

новембра шаље писмо Илочком, а највероватније још истог дана сједињене крсташке снаге крећу према Нишу. У околини овог града, недалеко од попришта победоносне битке, краљ Владислав и остале вође похода логорују већ сутрадан, 9. новембра 1443. године.

Да би се разумело значење података о српским градовима и трговима које пружају угарски извори треба нешто рећи о номенклатури градских насеља која се користила у средњовековој Угарској. Правни положај градских насеља у Угарској и степен њихове аутономије у средњем веку био је различит, али је један од важнијих услова да насеље стекне статус града и буде означено као *civitas* био да има градске зидине. У случају да их нема, грађани су добијањем градских привилегија били обавезни да их изграде. Тако су од 1370-их година неутврђена градска насеља, и уколико су се налазила поред неке тврђаве (*castrum*), правно сматрана за *oppida* –трговишта или вароши. Термин *oppidum* (мађ. *mezőváros*) је, дакле, коришћен да означи отворена насеља, често и она недовољно урбанизована, која су у руралним срединама играла улогу регионалних привредних центара.⁵² Она су по свом изгледу и функцији прилично блиска српским средњовековним *трговима*.⁵³ Ниш се у Хуњадијевим писмима и повељама и у кардиналовом писму помиње као град (*civitas*), у краљевом као тврђава (*fortezza*). За угарског војводу који га је рушио и палио, али и за италијанског прелата који је морао имати још виша мерила о томе шта је прави позносредњовековни град, Ниш је по свом изгледу крајем прве половине 15. века заслуживао такав статус.⁵⁴

⁵² У пракси, нису баш сви градови добили градске зидине (на пример, Дебрецин), а статус града имале су и неутврђене вароши уколико су биле епископска средишта: А. Kubinyi, *Város*, *Korai magyar történeti lexikon* (9–14. század), ed. Gy. Kristó, Budapest 1994, 716–718, с прегледом одговарајуће литературе; idem, *König Sigismund und das ungarische Städtewesen*, *Das Zeitalter König Sigmunds in Ungarn und im Deutschen Reich*, ed. T. Schmidt, P. Gunst, Debrecen 2000, 109–119; Engel, *The Realm*, 250–264; П. Рокаи, З. Ђере, Т. Пал, А. Касаш, *Историја Мађара*, Београд 2002, 79–81, 105.

⁵³ О трговима видети: Д. Ковачевић-Којић, *Трг*, Лексикон српског средњег века, ур. С. Ћирковић, Р. Михаљчић, Београд 1999, 737–739, где је наведена релевантна литература.

⁵⁴ „Заслуге“ за разарање Ниша, Пирота, Софије и бројних других насеља на траси ратних операција угарски и османски извори приписују обема војскама, и то, иронично, често управо својој страни. Тако крсташки вођи у својим писмима говоре како су спалили и опљачкали Ниш и Софију, што потврђују и каснији османски извори. Овакви наводи се срећу и у повељама које су угарски владари Владислав I и његов наследник Ладислав V издавали учесницима похода. Поред

Није познато колико се хришћанска армија задржала на простору Ниша и када је кренула даље ка Софији, трасом Цариградског друма која је ишла преко обронака Суве планине (Куновице). У сваком случају, вође похода стигле су у Пирот до 22. новембра. Краљ Владислав је тога дана издао повељу деспоту Ђурђу, којом му је дао право да из редова својих угарских фамилијара постави жупана жупаније Спољни Солнок. Краљ је повељу датовао *in descensu nostro exercituali campestri prope opidum Pyrotha vocatum parcium Bulgariae*.⁵⁵ За разлику од Ниша, који је поред отворених предграђа имао и урбану целину заштићену градским зидинама, Пирот је био неутврђено трговиште поред кога се налазио невелики замак. Такав опис Пирота оставио нам је Бертрандон де ла Брокијер, који је тачно деценију раније прошао кроз ову варош.⁵⁶

више исправа краља Владислава Јагелонца поменутих у овом раду, навешћемо и повеље краља Ладислава V за Јована Хуњадија од 30. 1. 1453. (J. Teleki, *Hunyadiak kora Magyarországon* X, Pest 1853, 351–352, 360) и за Николу Илчког од 14. 9. 1453. године (DL 14726; делимично издање: Katona, XIII, 255–256, и S. Kaprinai, *Hungaria diplomatica temporibus Mathiae de Hunyad regis Hungariae* I, Vindobonae 1767, 371–372) у којима се помиње како су угарске снаге прошле преко „Србије или Рашке“ и Бугарске до граница Романије, и да су *civitas Sophia* и други градови, вароши и тврђаве освојени и разорени „огњем и мачем“. Такође, Хуњади у повељи за браћу Кендефи од 5. 8. 1447. каже: *Rex, levato suo exercitu, partes Rascie subintrando, multa preda capta, et igne, et gladio, vastasset*: F. Solyom Fekete, *Syl-völgy s benépesítése, valamint annak egyébb történetei*, A Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat évkönyve 4 (Budapest 1888) 90. Међутим, *Свети ратови султана Мурата*, настали из пера очевидца, говоре да су сами турски заповедници и пре доласка крсташке војске опустошили Ниш, Пирот, Софију и друга насеља, да би отежали продор непријатеља и онемогућили му снабдевање. После проласка крсташа кроз ова места, Османлије су још суровије кажњавали локално хришћанско становништво које се вољно или невољно прикључило „неверницима“: *Gazavât*, 9–10, 15–16; Imber, *The Crusade*, 48–49, 55–57; idem, *The Ottoman Empire 1300–1481*, Istanbul 1990, 122–124; N. Filipović, *Princ Musa i šejh Bedreddin*, Sarajevo 1971, 281–282; Цветкова, *Паметна битка*, 270–273; Максимовић, *Срби и „Дуга војна“*, 56; Jefferson, *The Holy Wars*, 337–340.

⁵⁵ Štátny archív v Banskej Bystrici Pobočka Kremnica, t. I, fonte 26, fasc. 1, no 15b; снимак у MNL: DF 250000; F. Balássy, *A körmöcz-bányai levéltárnak a Kátay-nemzetségre vonatkozó oklevelei s azoknak feltűnőbb részletei*, Századok 9 (1875) 251; Ђирковић, *Rasciani regales*, 80, нап. 2; Калић, *Пиротски крај*, 200; Максимовић, *Срби и „Дуга војна“*, 56.

⁵⁶ Брокијер, *Путовање*, 126–127; Калић, *Пиротски крај*, 189; Крстић, *Понишавље*, 53–54. Најпространији, Доњи град пиротског утврђења потиче из периода под османском влашћу (17–18. век?): П. Пејић, *Пиротски град кроз векове*, Пирот 1996, 17–32. О средњовековном Пироту и Пиротској тврђави вид. и: М. Копривица, *Пирот*, Лексикон градова и тргова, 212–214, с изворима и литературом.

Занимљиво је, међутим, да је десет година после „Дуге војне“ (1454), извештавајући о свом тадашњем дубоком продору на османску територију, Јован Хуњади Пирот окарактерисао као *civitas*.⁵⁷

Имајући у виду вишевековну бугарску власт над Понишављем, и околност да су путописци још у 16. веку Ниш и нишки крај сматрали границом Бугарске, разумљиво је зашто је за италијанског кардинала и трансилванског војводу Ниш град на уласку у Бугарску,⁵⁸ а за пољско-угарског краља Пирот варош у Бугарској. Чини се и да Константин Михаиловић из Островице такође не убраја Понишавље у „Рашку земљу“.⁵⁹ Ипак, треба приметити да су Ниш и Пирот припадали српској држави деспота Стефана Лазаревића пре него што су их Турци дефинитивно освојили током офанзиве 1427. године.⁶⁰ С друге стране,

⁵⁷ Fejér, *Genus*, 203.

⁵⁸ Схватање да Јужна Морава дели Србију и Бугарску, односно да је Куновица скоро на самој граници Србије, изнето је и Хуњадијевој исправи од 1. 5. 1446. (или 1449) која се односи на заслуге Стефана од Фаркадина у „Дугој војни“. Говорећи о повлачењу крсташке војске и њеном приспећу до Куновице, губернатор каже: *per Bulgariam Rasciamque victores Nandor Albam ituri iterum regrederemur et in primis iam fere Rascie terminis ad montem Cunobiza dictum constituti essemus*: A. A. Rusu, I. A. Pop, I. Drăgan, *Izvoare privind evul mediu Românesc. Țara Hațegului în secolul al XV-lea*, Cluj-Napoca 1989, 135.

⁵⁹ После Софије, краљ Владислав је по Константину „кренуо назад у Рашку земљу (*do Rackiej ziemie*)“, дошао је у Пирот, потом је победио Турке на Куновици, а после битке „весело крену у Рашку земљу и приспе на поље Добригић“, тј. Добрич, „хотећи ту у Рашкој земљи (*tam w Rackiej ziemi*) преко зиме остати...“: Михаиловић, *Јаничарево успомене*, 25.

⁶⁰ Из Брокијеровог излагања излазило би да је Ниш освојен наредне 1428. године, али је тешко поверовати да се град одржао више месеци пошто су пали Крушевац и други градови и крајеви на истоку деспотове државе: Брокијер, *Путовање*, 126–127; М. Благојевић, *Источна граница Деспотовине од 1428. до 1439. године*, Историјски гласник (=ИГ) 1–2 (1995) 23–26, допушта такву могућност. Ниш је био под српском влашћу током столећа од Велбушке битке (1330) до коначног турског освајања, изузев периода од 1386. до почетка 15. века, када су га држали Турци: Калић, *Ниш у средњем веку*, 29–36; Крстић, *Понишавље*, 13–19; Копривица, *Нишка област*, 4–10. Пирот и пиротски крај припали су деспоту Стефану после победе над принцем Мусом 1413. године, а изгледа да их је у једном тренутку држао и кнез Лазар: Калић, *Пиротски крај*, 196–199. За аргументацију да је Пирот, као и Ниш, доспео под српску власт после битке код Велбужда, видети: Мишић, *Пирот*, 51–56; исти, *Југоисточна Србија средњег века*, Врање 2002, 31, 37–39, 41–42; В. Алексић, И. Стаменовић, *Црква Светог Николе у Станичењу и српско-бугарско разграничење у Понишављу у 13–14. веку*, Београдски

колико год мишљење савременика о географској или етничкој припадности једне пограничне области било важно, не мора увек и нужно бити тачно, посебно када долази од странаца. Примера ради, за Ђан Марија Анђолела, који је у војсци султана Мехмеда II 1476. године и сам боравио у Софији, то је био град у Србији.⁶¹ За дубровачку владу, Пирот је 1498. године такође било место у Србији.⁶²

После одласка из Пирота,⁶³ хришћанска војска је око 1. децембра стигла у Софију, управно средиште Румелије, коју су Османлије евакуисале и спалиле. Код Софије (*apud Sophiam*) кардинал Јулијан Чезарини писао је 4. децембра Млечанима, тражећи да се што пре опреми флота која ће успоставити контролу над мореузима и спречити пребацивање турских снага из Анадолије у Румелију.⁶⁴ Крсташи су од Софије наставили даље према Једрену, а ердељски војвода је, као и раније, кренуо први. Он је већ 3. децембра писао грађанима Брашова *in progressu nostro exercituali de civitate Sophie versus civitatem Drenopolim*, износећи своје очекивање да ће за шест до осам дана војска приспети до тадашње османске престонице.⁶⁵ Ипак, хришћанска војска је до 12. децембра стигла до пролаза Златице у средњој Бугарској (*mons et strictum Zelathicza*),⁶⁶ али суочена са снажним

историјски гласник (=БИГ) 6 (2015) 102–111. С друге стране, И. Божилов, В. Гюзелев, *История на средновековна България VII–XIV век*, История на България в три тома, том I, София 1999, 586, 614, сматрају да је читаво Понишавље и после 1330. године остало под бугарском влашћу.

⁶¹ Donado de Lezze, *Historia Turchesca (1300–1514)*, ed. I. Ursu, București 1909, 92, 147; J. Радонић, *Donado de Lezze и његова „Historia turchesca“*, Годишњица Николе Чупића 32 (1913) 330. У бугарској историографији се углавном сматра да су не само Понишавље, већ и Браничево и источни део Поморавља и током 15. века задржали бугарски етнички карактер. Видети, на пример: X. Димитров, *Българо-унгарски отношения през средновековието*, София 1998, 264–270, 272–274, 276.

⁶² Б. Храбак, *Пирот и Дубочица у дубровачким документима од краја XV до почетка XVII столећа*, ИГ 1–2 (1951) 115; Калић, *Пиротски крај*, 201; Мишић, *Пирот*, 52; Крстић, *Понишавље*, 74.

⁶³ Боравак крсташа у Пироту (Şehir Köy), али и њихово разарање града, помињу и османски историчари Нешири, Саадедин и Солакзаде: Neşrî Tarihi, II, 644–645; Sadeddin, *Tâc üt-tevârih*, 208–209; Елезовић, *Турски споменици* I/1, 1134, 1138.

⁶⁴ Š. Ljubić, *Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke Republike* IX, Zagreb 1890, 183–184; A. Cieszkowski, *Fontes rerum polonicarum e tabulario reipublicae Venetae* I–2, Posnaniae 1890, 79–81; Радонић, *Западна Европа*, 166; Спремић, *Децном Бугај*, 279–280; Jefferson, *The Holy Wars*, 344.

⁶⁵ Hurmuzaki, *Documente* XV–1, 29.

⁶⁶ Продор до Златице и тамошње борбе описане су у више Хуњадијевих исправа: F. Sólyom Fekete, *Syl-völgy s benépesítése*, 90; Hurmuzaki, *Documente* I–2, 743; XV–1, 30; Rusu, Pop, Drăgan, *Izvoare*, 135.

турским отпором, није успела да се пробије кроз планинске кланце који воде према Пловдиву. Због тога, велике хладноће и несташнице хране, краљ Владислав и друге вође похода коначно су одлучили да обуставе даље напредовање и врате се назад. Војска се од Златице повлачила измењеном, јужнијом рутом преко Германа, Перника и Брезника, вероватно због тога што су Турци опустошили насеља у Софијској котлини која су их пријатељски дочекала и због тога што су им постављали препреке на путу.⁶⁷ Гоњени од Турака, потукли су Касим-пашу код Мелштице недалеко од Софије 24. децембра 1443. године,⁶⁸ а затим су преко Драгоманског кланца наставили према Пироту,⁶⁹ а одатле ка Нишу. У бици на планини Куновици између Пирота и Ниша 2. јануара 1444. године Османлије су доживеле најтежи пораз, многи њихови војници и заповедници су побијени а други заробљени, међу њима и султанов шурак и брат великог везира. Ни ова победа није променила одлуку краља Владислава да се исцрпљена војска врати у Угарску, иако је деспот Ђурађ покушао да их приволи да презиме у Србији, нудећи и новац за издржавање војске.⁷⁰

Тако су хришћанске снаге преко Добрич-поља⁷¹ стигле у Прокупље (*in civitate Proscopia*), одакле је војвода Јован Хуњади 6. јануара послао писмо грађанима Брашова у Трансилванији, исцрпно их информишући о току ратних операција.⁷² „Град светог

⁶⁷ Цветкова, *Паметна битка*, 271–277; Биелски, *Владислав III*, 20–22; Antoche, *La croisade de 1443*, 23–26; Jefferson, *The Holy Wars*, 337–348.

⁶⁸ Hurmuzaki, *Documente XV*–1, 30; Gündisch, *Urkundenbuch V*, 124.

⁶⁹ Михаиловић, *Јаничарење усмене*, 25; Gazavât, 24; Imber, *The Crusade*, 64.

⁷⁰ Мијатовић, *Деспот Ђурађ*, 351–361; Радонић, *Западна Европа*, 170–171; Székely, *Hunyadi*, 57–60; Цветкова, *Паметна битка*, 277; Спремић, *Деспот Ђурађ*, 280–282; Antoche, *La croisade de 1443*, 27–28; Максимовић, *Срби и „Дуга војна“*, 59–62; Jefferson, *The Holy Wars*, 348–355.

⁷¹ Михаиловић, *Јаничарење усмене*, 25; Максимовић, *Срби и „Дуга војна“*, 62.

⁷² Arhivele Statului Braşov, coll. Schnell, no 137; MNL, DF 246803; Hurmuzaki, *Documente XV*–1, 30–31; Gündisch, *Urkundenbuch V*, 123–125, no 2472; Јиречек, *Историја Срба I*, 367; Спремић, *Деспот Ђурађ*, 282; Antoche, *La croisade de 1443*, 28. М. Максимовић доводи у везу боравак крсташа у Прокупљу (који омашком датује у 4, уместо у 6. јануар) са антитурском побуну у Новом Брду, која је избила у то време. Аутор сматра да је из Прокупља деспот Ђурађ помагао или подстакао устанак у Новом Брду: Максимовић, *Срби и „Дуга војна“*, 62, 64, 66. Претходне победе и присуство хришћанске армаде на српској територији највероватније јесу дали подстицај устаницима у Новом Брду да крену у акцију. Међутим, брзи одлазак крсташке војске из Прокупља ка Крушевцу и Београду

Прокопија⁷³ имао је значајну фортификацију, која се састојала од цитаделе (горњег града) и два доња града на брду Хисар, са три стране окруженом реком Топлицом.⁷⁴ Прокупље је било важно култно средиште са старом црквом Светог Прокопија у коју су из Ниша пренете мошти овог свеца, због чега је насеље добило садашње име пре краја 14. столећа. Археолошки налази указују да средњовековна урбана структура Прокупља није била мала: простирала се и на подручју око храма Светог Прокопија и тзв. Латинске цркве испод Хисара. Изгледа да су се предграђа протезала и на простор данашњег градског језгра североисточно од Хисара, према средњовековној некрополи чији су делови откривени у парку испред зграде општине.⁷⁵ У сваком случају, треба констатовати да је Хуњади означио Прокупље као прави град, *civitas*, а не као трговиште, односно отворену варош.

упућује на закључак да крсташи, па ни српски деспот, нису значајније помогли антиосмански покрет у Новом Брду. О овој неуспелој побуни, угушеној већ у фебруару 1444, в. и: М. Динић, *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни II*, Београд 1962, 61–62; Спремић, *Деспот Бугар*, 283.

⁷³ Под тим именом град је забележен у повељи монахиње Јевгеније (кнегиње Милице) са синовима Стефаном и Вуком светогорском манастиру Светог Пантелејмона из 1395. године: А. Младеновић, *Повеље и писма деспота Стефана: текст, коментари, снимци*, Београд 2007, 295.

⁷⁴ Ј. Кузмановић-Цветковић, *Средњовековно утврђење у Прокупљу*, Прокупље у праисторији, антици и средњем веку, ур. М. Васић, Д. Маринковић, Београд – Прокупље 1999, 179–193; иста, *Прокупље. Град Светог Прокопија*, Прокупље 2006, 95–101, за „доњи град“ користи израз „подграђе“. Аустријски план Прокупља из 1689. године, који поједностављено и шематски приказује изглед фортификација, али и једна фотографија Хисара с краја 19. века, сведоче да је испод камених бедема доњег града са кулама у турско време такође постојало утврђено подграђе. Међутим, није познато када је изграђен тај спољни бедем, можда палисадни, на коме се налазила једна улазна кула. Према поменутом аустријском плану, у овај спољашњи бедем била је уклопљена тзв. Југ-Богданова кула поред Топлице, на којој је на том месту постојао мост: И. Здравковић, *Стари планови у збиркама неких установа у Бечу*, Зборник заштите споменика културе 16 (1965) 221; Кузмановић-Цветковић, *Средњовековно утврђење*, 179, сл. 1; иста, *Прокупље*, 95, сл. 37. Ауторка другачије од нас тумачи поменути аустријски план, сматрајући да део фортификације на левој страни, унутар кога је натпис *Prokopia*, представља горњи град, а не утврђено подграђе.

⁷⁵ Г. Милошевић, *Цркве у подножју Хисара у Прокупљу*, Прокупље у праисторији, антици и средњем веку, 161–171; Кузмановић-Цветковић, *Прокупље*, 72–78, 102–105; В. Алексић, *Прокупље*, Лексикон градова и тргова, 229–231, где је наведена и друга релевантна литература.

Пре три деценије Петер Рокаи је објавио једну повељу из које се види да је краљ Владислав I Јагелонац у јануару 1444. године боравио у Крушевцу. Повеља, коју је угарски краљ издао *prope oppidum Krwsowcz partium [Rascie]*, награђујући тројицу племића за заслуге исказане током „Дуге војне“, оштећена је управо на месту где се налазио датум. Ипак, професор Рокаи је пажљивом анализом установио да је она морала бити издата између 6. и 13. јануара 1444. године.⁷⁶ Сада смо у прилици да у потпуности потврдимо овај закључак, али и да још тачније одредимо време краљевог боравка у Крушевцу. Наиме, поред повеље коју је пронашао и објавио Петер Рокаи, постоји још једна коју је краљ Владислав Јагелонац издао код Крушевца 13. јануара (*datum in descensu nostro exercituali prope oppidum Krwsowcz partium Rascie, octavo die festi Epiphaniarum Domini*).⁷⁷ Краљ Пољске и Угарске је код Крушевца могао боравити неколико дана, тако да поменуте две повеље нису морале настати баш истог дана. Занимљиво је да је у оба краљева документа Крушевац наведен као варош или трговиште, а не као град. С друге стране, шест и по година раније, Јован Марцали пише како је угарска војска под његовом командом 23. јуна 1437. године спалила *castrum et civitatem Crusolcz*.⁷⁸ Чини се да је градско насеље које се развило поред тврђаве кнеза Лазара остављало различит утисак на угарског војног заповедника и службенике краљеве канцеларије. Терминолошка разлика је можда сасвим небитна, а можда је и последица стања у коме се Крушевац налазио пре и после угарског разарања из јуна 1437. и оног из

⁷⁶ П. Рокаи, *Боравак угарског краља Владислава I код Крушевца 1444. године*, ЗФФ 15–1 (1985) 145–150.

⁷⁷ У питању је краљев налог каптолу у Ђулафехервару/Алба Јулији да Андрију од Пештјена, Хуњадијевог фамилијара, уведе у посед једног влашког села и једне пустаре у Хуњадској жупанији: DL 29476; у издању: Rusu, Pop, Drăgan, *Izvoare*, 116–117, по 96, место издавања исправе погрешно је рашчитано као „opidum Kwsowz vocatum in Rascia“; уп. и: Székely, *Hunyadi*, 62, п. 1. Под истом сигнатуром у MNL-у чува се и препис ове повеље из 18–19. века, а занимљиво је да преписивач није могао да разуме где је повеља издата, па је у препису оставио: *prope oppidum Ku _____ Pascha _____ octo die* итд.

⁷⁸ Писмо Јована Марцалија Јакову Маркијском од 7. јула 1437. године: E. Fermendžin, *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum regestris ab anno 925 usque ad annum 1752*, Zagreb 1892, 143 (погрешно датовано у 4. 7. 1434. године). Говорећи о истим догађајима у повељи за браћу Таловце од 27. 9. 1437, краљ Жигмунд помиње само тврђаву, тј. *castrum Crusowcz*: Thallóczy, Áldásy, *Magyarország és Szerbia*, 119–120.

прве фазе „Дуге војне“ с краја октобра 1443. године, о чему говоре османски извори.⁷⁹

Боравак крсташких вођа у Прокупљу и Крушевцу указује да се хришћанска војска од Ниша ка Београду није упутила Цариградским друмом којим је дошла, већ се определила за нешто другачију трасу преко Топлице. Одатле су крсташи кренули ка Крушевцу, највероватније оним правцем који ће Хуњади користити и четири и по године касније, само у супротном смеру – путем кроз потоњу „Јанкову клисуру“. Међутим, у *Светим ратовима султана Мурата* наводи се да су „неверници“ стигли до Параћина, а затим се говори како су прешли преко Мораве и на крају приспели у Београд.⁸⁰ Да ли је заиста у питању контрадикторност између података угарских дипломатичких и савременог османског наративног извора о правцу повлачења хришћанских снага или није? Наиме, осим претпоставки да је анонимни османски писац нешто помешао или да су се хришћанске снаге повлачиле у две различите колоне, различитим путним правцима, могуће је још једно објашњење. А то је да су крсташи од Крушевца окренули на североисток, и преко Сталаћа поново ушли у долину Мораве и затим стигли до Параћина. Одатле су могли наставити трасом Цариградског друма ка Београду. Стицајем околности, наредни, до сада непознати податак из угарске архивске грађе о итинереру краља Владислава ипак не нуди недвосмислено јасан одговор на ову дилему.

Наиме, шест дана пошто је издавао повеље у Крушевцу, краљ Владислав Јагелонац је исто учинио и у тргу Жабар (*datum in descensu nostro exercituali campestri in opido Sabar parcium Rascie, die dominica proxima ante festum beatorum Fabiani et Sebastiani martirum*).⁸¹ Поставља

⁷⁹ Neşri Tarihi II, 644–645; Saadedin, *Tâc üt-Tevârih*, 208; Елезовић, *Турски споменици* I–1, 1134, 1138; Максимовић, *Срби и „Дуга војна“*, 53. О средњовековном Крушевцу, с обимном ранијом литературом: Н. Ђокић, *Крушевац*, Лексикон градова и тргова, 152–160.

⁸⁰ После навода да су крсташи прешли Мораву у великом страху од исламске војске, у *Светим ратовима* се прави дигресија о томе како су још после проласка кроз кланац „Капулу“ оставили сав плен и комору, због чега су били у једном стању. Зато је краљ Владислав по преласку преко Мораве наредио да се организује свечана гозба. Наведени кланац није, дакле, био у Србији, већ у Бугарској, што се види и из претходног излагања, када је султан Мурат прошао кроз њега повлачећи се од Софије: *Gazavât*, 15, 27; Imber, *The Crusade*, 55, 67. Уп. Цветкова, *Паметна битка*, 271 (пролаз у Ихтиманском горју); Jefferson, *The Holy Wars*, 341, n. 167 (пролаз поред Василице); Antioche, *La croisade de 1443*, 18 (Трајанова врата).

⁸¹ Краљ Владислав је због заслуга магистра Ђорђа, будимског литерате и трубача Петра, учињених његовим претходницима, краљевима Жигмунду и Алберту, као

се питање где је боравио пољско-угарски краљ у недељу 19. јануара 1444. године? У обзир (за сада) долазе три могућности: садашње село Жабаре југозападно од Крушевца, село Жабаре североисточно од Тополе и варошица Жабари у долини Велике Мораве у Браничевском округу. Пошто је краљ Владислав већ следећег дана боравио у Некудиму, село код Крушевца се мора одбацити као место у коме је он издао своју повелу. Дакле, хришћанска војска је после 13. јануара могла наставити своје повлачење према Београду, тако што се из Крушевца упутила у долину Велике Мораве, и преко Параћина, крећући се Цариградским друмом, до 19. јануара стигла у Жабаре западно од Петровца на Млави. Одатле су крсташи могли окренути на запад, прећи Мораву на броду код Ливадице⁸² и наредног дана доћи у деспотов двор у Некудиму код села Придворице, југозападно од Смедеревске Паланке. Растојање између моравских Жабара и Некудима је око 25 километара ваздушном линијом, дакле могло се лако прећи за један дан. С друге стране, од Крушевца су хришћанске снаге могле да се повлаче и другом трасом преко Крагујевца, и тако приспеју у Жабаре код Тополе до 19. јануара, а одатле за један дан стигну у Некудим, удаљен око 17 километара. Пре него што се определимо за једну од ове две могућности, напоменућемо да је приликом свог продора у Србију крајем септембра и почетком октобра 1454. године, када је такође ратовао против Османлија, Јован Хуњади користио исти пут који је повезивао Београд, Рудишта под Авалом, Жабар и Крушевац.⁸³ Дакле,

и њему лично у Угарској, односно Трансилванији, али и за њихову храброст и проливену крв током Дуге војне, њима и Ђорђевој супрузи, браћи и другим сродницима, као и њиховим потомцима даровао седам пустара у Пештанској жупанији: DL 44357. Повела је издата по личном налогу краља (*Comissio propria domini regis*), што сведочи да је владар Пољске и Угарске заиста 19. јануара 1444. године боравио у Жабару. Уп. Рокаи, *Боравак*, 148–149; А. Крстић, *Краљ Жигмунд у Борчи, или када је и како Београд предат Угрима 1427. године?*, ИЧ 61 (2012) 124, нап. 39.

⁸² О броду код Ливадице видети: Е. Миљковић, А. Крстић, *Браничево у средњем веку. Историјско-географска студија*, Пожаревац 2007, 142, 244, 249.

⁸³ В. Макушев, *Историјски споменици Јужнога Словенства и околних народа II*, Београд 1882, 81–84; Thallóczy, Áldásy, *Magyarország és Szerbia*, 187–188; М. Динић, *Грађа за историју Београда у средњем веку II*, Београд 1958, 59–60; Калић-Мијушковић, *Београд*, 124; Спремић, *Деспот Ђурађ*, 421–422; Д. Динић-Кнежевић, *Српска Деспотовина према Турцима од пада Цариграда до опсаде Београда (1453–1456)*, Годишњак ФФ у Новом Саду 6 (1961) 132; ИСН II, 296 (М. Спремић, Ј. Калић). Г. Шкриванић, *Путеви у средњовековној Србији*, Београд 1974, 103, погрешно тумачи Хуњадијеву маршруту, сматрајући да је *via de Rudisca* руднички пут, а *Xabaz* – Шабац.

крсташка армада се није случајно нашла у Жабару у јануару 1444. године. Поменути трг налазио се на значајној саобраћајници, што је сасвим сигурно и допринело успону овог насеља. Жабари у долини Мораве лежали су на једној од траса Цариградског друма, најзначајније комуникације на простору Србије још од античких времена. Иако траса Цариградског друма која је ишла кроз Браничево дуж десне обале Велике Мораве у 15. веку више није била најважнија траса овог пута,⁸⁴ на простору Жабара у то време јесте постојао трг. Међутим, из грађе коју пружају први османски дефтери из 1467. и 1476/1477. године, може се закључити да је средњовековни трг био у месту које се звало Старци. По свему судећи, Жабари у близини тог ранијег трга не само да су стекли статус пазарног места између два пописа, већ су чак и настали у то време, насељавањем становника из пазарног места Жабаре код Тополе. Дакле, Жабаре (*Jabare*) код Тополе је 1476/1477. године убележено у дефтер као место где се држао пазар и панађур, што упућује на закључак да је у питању средњовековни трг.⁸⁵ Због свега наведеног, склонији смо да *opidum Sabar* из Владислављеве повеље од 19. јануара 1444. и *Yxabar/ Xabaz* из дубровачког извештаја о Хуњадијевом војном походу од 10. октобра 1454. године радије идентификујемо са насељем код Тополе него са оним у долини Велике Мораве. То би даље, по нашем мишљењу, значило да је вероватније да се крсташка војска, или њена главнина, у свом повлачењу од Крушевца до Београда кретала кроз Шумадију, преко Крагујевца (који је такође убележен као пазарно место, тј. трг у попису из 1476. године),⁸⁶ него Цариградским друмом. Истим правцем, али у супротном смеру, Хуњади је деценију касније продро до Крушевца (који је поново спалио). Избор ове западније трасе могао је бити условљен претходним разарањима насеља у долини Велике Мораве, што би исцрпљеној војсци стварало проблеме у снабдевању. С друге стране, можда су вођи похода страховали и од турских заседа дуж Цариградског друма.

⁸⁴ Зиројевић, *Цариградски друм од Београда до Софије*, 21, 23–34; Шкриванић, *Путеви*, 82–83; Крстић, Миљковић, *Браничево*, 244–245.

⁸⁵ М. Stojaković, *Braničevski tefter*, Beograd 1987, 126; Başbakanlık Osmanlı Arşivi Istanbul, *Tapu tahrir defteri* 16 (1476) 405–406; детаљније о питању настанка трга у Жабарима у долини Мораве: А. Крстић, *Средњовековни тргови и османски пазари у Браничеву – континуитет и промене*, Моравска Србија. Историја, књижевност, уметност, ур. С. Мишић, Крушевац 2007, 103; Крстић, Миљковић, *Браничево*, 39, 47, 164–165.

⁸⁶ О Крагујевцу видети: Д. Обрадовић, *Крагујевац и околина у 15. веку*, Моравска Србија: историја, култура уметност, 213–229.

Као што смо већ напоменули, крсташи су из Жабара стигли до Некудима, поред кога је (*prope opidum Nicodin*) краљ Владислав Јагелонац у понедељак 20. јануара 1444. године такође издао једну исправу.⁸⁷ Пошто смо се својевремено детаљно бавили Некудимом,⁸⁸ овде ћемо само кратко навести да је насеље познато као боравиште деспота Стефана и деспота Ђурђа и да га Бертрандон дела Брокијер карактерише врло слично краљу Владиславу, као трговиште, односно као отворену варош (*ville champestre*).⁸⁹ Том приликом смо показали да је поред трга и владарског двора у Некудиму постојало и утврђење (*castrum Nicodem*) поред кога је 12. новембра 1389. године логоровао краљ Жигмунд Луксембуршки, што је уједно и најранији помен Некудима.⁹⁰ Постојање тврђаве као рефугијума у близини владарског боравишта је сасвим разумљиво, а такође се уклапа и у познату чињеницу да је убедљиво највећи број познатих *власти*, војно-административних јединица из времена деспота, имао своја средишта у утврђеним градовима.⁹¹ Уз краља Владислава, у

⁸⁷ Краљ том повељом налаже Колошмоношторском конвенту да двојицу племића, Блажа од Егервара и Ладислава од Угра, уведе у један посед у Кикилској жупанији у Трансилванији: DL 27658; Gündisch, *Urkundenbuch* V, 127, no 2475; K. Ráth, *A magyar királyok, erdélyi fejedelmek hadjárati, utazási és tartózkodási helyeik* II, Győr 1866, 180. Као и у случају крушевачке повеље, у Мађарском националном архиву се уз оригинал краљеве некудимске исправе чува и њен препис из 18–19. века. И овде преписивач није могао да протумачи за њега непознати топоним, па је у датуму оставио празно место, у коме је неко касније оловком дописао „Mudin“.

⁸⁸ А. Крстић, *Град Некудим и Некудимска власт*, ИЧ 55 (2007) 99–111; исти, *Некудим*, Лексикон градова и тргова, 185–186. Тамо су наведени извори и ранија литература.

⁸⁹ Брокијер, *Путовање*, 130.

⁹⁰ Током своје војне кампање у Србији у јесен 1389. године, краљ Жигмунд је 12. новембра *in terra Rassciae ... prope castrum Nicodem* издао једну даровницу крашовском жупану Стефану Корођију, а истог дана је наложио Босанском каптолу да уведе Корођија у посед добијених имања у Вуковској жупанији. Некудимске исправе краља Жигмунда сачуване су у препису у његовој повељи од 1. јануара 1406. године: DL 7530. Видети и: P. Engel, *Magyarország világi archontológiája 1301–1457 I*, Budapest 1996, 375; idem, *A török-magyar háborúk első éve (1389–1392)*, Memoria rerum Sigismundi regis, Hadtörténelmi közlemények 111/3 (Budapest 1998) 558; P. Engel, N. C. Tóth, *Itineraria regum et reginarum Hungariae (1382–1438)*, Budapest 2005, 62; П. Рокаи, *Краљ Жигмунд и Угарска према Србији после Косовске битке*, Глас САНУ 378, Одељење историјских наука 9 (1996) 145; Крстић, *Град Некудим*, 100–101.

⁹¹ Крстић, *Град Некудим*, 102, 104, 109–110. О властима видети и: М. Динић, *Власти у време Деспотовине*, ЗФФ 10–1 (1968) 237–244; М. Ивановић, *Смедеревска и голуbacher власт у време владавине деспота Ђурђа Бранковића*, Наш траг (2010) 437–449.

Некудиму су у јануару 1444. године сасвим сигурно боравили и други вођи крсташког похода, пре свих деспот Ђурађ. Логично је претпоставити да је управо српски деспот довео хришћанску војску на коначиште код једног од својих дворова. Боравак крсташа у Некудиму до сада није био познат нашој историографији, иако се још од 19. века помиње у мађарској литератури, а сажетак краљеве исправе објављен је пре четири деценије. С друге стране, због тога што инострани историчари попут Отокара Секеља и Станислава Сроке нису знали ни за постојање насеља Некудим нити за његову улогу владарске резиденције, погрешно су топоним *Nicodin* идентификовали као Јагодину. Такву погрешну идентификацију преузео је и Џон Џеферсон, што је довело и до закључка да се крсташка војска повлачила према Београду Цариградским друмом, долином Велике Мораве.⁹²

Овде је прилика да се помене још један непримећени податак везан за Некудим и за деспота Стефана Лазаревића. Одавно се зна да је деспот Стефан у Некудиму 29. јануара 1412. године донео (или потврдио) рударски закон и статут Новог Брда.⁹³ Сада се са сигурношћу може тврдити да је у некудимском двору овај српски владар боравио и пред крај живота, 6. маја 1427. године. Тога дана деспот Стефан је издао привилегију општини и грађанима угарског града Мункача (Мукачева), који се налазио у његовом поседу вероватно од 1422. године. Том повељом српски деспот је по одобрењу краља Жигмунда становницима Мункача доделио право да одржавају годишњи сајам, који је почињао на празник Светих Козме и Дамјана (27. септембра) и трајао петнаест дана. Повеља је датована у складу са угарском дипломатичком праксом на следећи начин: *datum Nicodemia in festo beati Johannis ante portam latinam*.⁹⁴ Сасвим је јасно да се под овим деформисаним обликом крије име Некудима.⁹⁵

⁹² Székely, *Hunyadi*, 62; Sroka, *Itinerarium*, 162; Jefferson, *The Holy Wars*, 355.

⁹³ Н. Радојчић, *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића*, Београд 1962, 37; С. Ђирковић, *Новобрдски законик деспота Стефана Лазаревића из 1412. године*, Ново Брдо, Београд 2004, 170–172, сматра, на основу аутобиографског увода и индикта 13 (који одговара 1390. години), да је законик могао настати 1390, а да је потврђен 1412. године.

⁹⁴ Кратак садржај ове исправе, као и наведено датовање саопштио је: J. Balajthy, *Munkács. Azaz: Munkács városának és várának topographiai, geographiai, históriai és statisztikai leírása*, Debreczen 1836, 170; мађарски регест повеље доноси и Андор Шаш, наводећи да је исправа издата у месту Nikodém, без образлагања где се оно налази: A. Sas, *Szabadalmas Munkács város levéltára 1376–1850. A régi városi archivum történetének, anyagának és csoportosítási rendjének ismertetése*, Munkács 1927, 28, 29, 54, 128.

⁹⁵ Име Некудима се у угарским (Жигмундовим и Владислављевим) актима, као и у Брокијеровом путопису редовно наводи у искривљеном облику. Једини латински

Пут од Некудима до Београда Брокијер је превалио за дан и по,⁹⁶ а толико је требало и крсташким вођама десетак година касније. Већ 22. јануара 1444. године владар Пољске и Угарске поново издаје исправе у Београду.⁹⁷ То је три дана раније него што је било познато на основу претходно објављених краљевих аката.⁹⁸ Краљ Владислав I је и 26. јануара

помен Некудима који тачно преноси овај топоним потиче, сасвим разумљиво, из Дубровника. Мало веће је 17. октобра 1432. године одредило један судски колегиј у саставу Сладан Новаковић, конзул, и судије Тодор Илић и Сотко Утишеновић *in Necudim*, по тужби Николе де Форте (Николе Твртка Главића) и Николе Живолиновића против Милтоша, Милатовог брата: *Državni arhiv u Dubrovniku, Acta Minoris Consilii*, 5, fol. 224. Белешка о одређивању овог конзулата није објављена у: А. Веселиновић, *Дубровачко Мало веће о Србији (1415–1460)*, Београд 1997. В. и: М. Динић, *Област централне Србије у средњем веку*, Српске земље у средњем веку, Београд 1978, 60; Б. Храбак, *Рудник под Штурцем и његова дубровачка насеобина*, Зборник радова Народног музеја у Чачку 14 (1984) 54; Спремић, *Деспот Ђурађ*, 704–705.

⁹⁶ Брокијер, *Путовање*, 130.

⁹⁷ Краљ писмом насталом *in Nandoralba in festo beati Vincencii martiris* обавештава Чанадски каптол да је властелинства Рекаш и Сегехазу у Тамишкој жупанији, која су после изумирања њихових власника дошли у посед круне, дао у залог петорици влашких племића: Михаилу и Балашу, син Стојана од Чоме, Мусини и Шандору од Дамшуша/Денсуша и Николи Бизереију, и налаже каптолу да их уведе у државину заложенних имања. Краљево писмо је сачувано у препису, у извештају Чанадског каптола од 1. марта 1444, као и у повељи краља Матије Корвина од 1. децембра 1481. године: DL 59284, 59680; F. Pesty, L. Magina, A. Magina, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara. Oklevelek Temesvármegyé és Temesvár város történetéhez II (1430–1470)*, Cluj-Napoca 2014, 123–124, 125–126, nos 105, 107; Sroka, *Itinerarium*, 162; Jefferson, *The Holy Wars*, 356.

⁹⁸ Краљ Владислав је 25. јануара 1444. *in castro nostro Nandoralbensi* издао повељу, којом је наградио заслуге племића Ладислава, сина Николе од Геренде, Хуњадијевог фамилијара, који је учествовао у бројним сукобима с Турцима, укључујући и текући краљев поход, током кога је „преко Рашке и Бугарске стигао до граница Романије“. Даровани племић и његова браћа добили су једну пустару поред Мориша у жупанији Торда: DL 13757; регест: Thallóczy–Áldásy, *Magyarország és Szerbia*, 144, no 207. Угарски владар је истог дана из Београда такође наложио каптолу у Ђулафехервару (Алба Јулији) да тројицу племића из породице Сакољи уведу у посед једног имања у Кикилској жупанији у Трансилванији: DL 80803; Kammerer, *Codex comitum Zichy IX*, 66–67; регест: Gündisch, *Urkundenbuch*, 127, nr. 2476; Калић, *Београд*, 119, 378, нап. 59; Максимовић, *Срби и „Дуга војна“*, 63.

Истог дана, 25. јануара 1444, краљ Владислав I је у Београду издао још две исправе, које до сада нису биле познате у нашој историографији. Првом од њих,

1444. године у Београду издао две исправе.⁹⁹ Крсташки вођи се у граду на ушћу Саве у Дунав нису задржали дуго, највише око недељу дана. Тако су Дубровчани у Ђурђевцу на левој обали Дрине, недалеко од Сребренице, већ 4. фебруара били обавештени да је деспот „прешао Саву на путу за Угарску“.¹⁰⁰ Боравак угарског краља, папског легата, српског деспота и ердељског војводе с војском у Београду бележи и више наративних извора.¹⁰¹ Међутим, једно кратко Хуњадијево писмо отвара питање где се војвода Трансилваније заправо налазио 22. јануара 1444. године. Наиме, дописом датованим *in Sibinio feria quarta proxima post festum beati Anthonii, anno Domini M^{mo} CCCC^o XL^{mo} quarto*, Хуњади обавештава Ђурђа од Сентјаноша да му шаље свог поверљивог човека Михаила Доција, чијим речима треба да верује.¹⁰² Уколико је ово писмо датовано према празнику Светог Антонија Великог који се слави 17. јануара, то би значило да је наредне среде, 22. јануара,¹⁰³ Јован Хуњади

краљ је наложио Трансилванском каптолу да уведе тројицу племића из породице Форо, Симона и Блажа од Белена и њиховог блиског сродника Јована Секеља, у посед два добијена села у дистрикту Барца у Фехерској жупанији у Ердељу. Краљево писмо сачувано је у трансумпту у акту Трансилванског каптола од 24. марта исте године, којим се извештава о спроведеном увођењу поменутих племића у посед добијених имања: DL 29252. Истог дана, такође *in castro nostro Nanndorlbensi*, по личном краљевом налогу настала је донациона повеља за Дионисија од Форнаша, фамилијара и стегоношу Јована Хуњадија. Имајући у виду његове заслуге још из времена краљева Жигмунда и Алберта, као и учешће у бројним бојевима које је Хуњади водио против Турака, укључујући и оне у актуелном краљевом походу, у којима је поменути Дионисије задобио две ране храбро носећи Хуњадијев барјак, краљ Владислав Јагелонац њему и његовој породици, као и потомству, дарује право да сваке године из краљевских рудника соли у Торданској жупанији узимају четири товара (*tumenos*) соли и да га продају коморама соли на читавом подручју краљевине: DL 30808; Sroka, *Itinerarium*, 162. Истог дана, једна повеља издата је у краљево име у Будиму: DF 250252.

⁹⁹ Угарски владар 26. јануара *in castro nostro Alba Nandor* налаже Ердељском каптолу да Андрију од Пештјена уведе у посед једног села у Хуњадској жупанији: DL 29477, каснији препис: DL 74081; Rusu, Pop, Drăgan, *Izvoare*, 118–119. Истог дана настао је у Београду још један краљев акт, који се у MNL, OL чува под сигнатуром DL 37087, али чији нам снимак није био доступан.

¹⁰⁰ Динић, *Грађа* II, 55; Спремић, *Десном Ђурађ*, 282–283; Максимовић, *Срби и „Дуга војна“*, 63.

¹⁰¹ Bonfini, *Rerum Hungaricarum*, 464; Długosz, *Historie*, 690; Callimachus, *De rebus*, 496; Karajan, *Zehn Gedichte*, 37; Gazavât, 28; Imber, *The Crusade*, 67–68, 169.

¹⁰² DL 55269.

¹⁰³ Архивисти из Мађарског националног архива су поменуто писмо датовали према овом празнику Светог Антонија, дакле у 22. јануар 1444. године.

био у Сибињу у Трансилванији. Из тога би даље произишало да се он раније одвојио од главнине војске и прешао у Угарску пре него што су остале вође похода предвођене угарско-пољским владарем и српским деспотом стигле у Београд. Ипак, пошто поменути наративни извори наводе да је војвода био у Београду заједно с другим крсташим првацима, можда његово сибињско писмо ипак треба датовати другачије, према празнику Светог Антонија Падованског, који се слави 13. јуна. У том случају, Хуњади би ово писмо написао у Сибињу 17. јуна 1444. године.¹⁰⁴ Како год било, исцрпљена крсташка војска свечано је ушла у Будим пре 13. фебруара, од када владар Пољске и Угарске поново издаје исправе у својој угарској престоници.¹⁰⁵ Да је уз њега и даље био српски деспот

¹⁰⁴ На такво датовање посредно упућује и једно садржински и физички веома слично Хуњадијево писмо (које је, додуше, писао други писар), упућено 21. јуна 1444. чанадском поджупану из места Керц, тридесетак километара источно од Сибиња: DL 55293; Pesty, Magina, Magina, *Diplome*, 147, no 115. С друге стране, поменути Михаило Доци је 17. јуна био на скупштини племства Торонталске жупаније у Арачи код Бечеја, где је пред жупанијским дужносницима забранио отуђење поседа Вамхалом (код Новог Милошева): DL 55273; Pesty, Magina, Magina, *Diplome*, 146–147, no 114. Такође, треба поменути да је неколико угарских исправа насталих 16. и 17. јуна 1444. године, које су издавали краљ, поједини барони, жупаније и приватне личности датовано различито, према празницима Тела Христовог (падао је 11. јуна), Светог Варнаве (такође 11. јун) и Светог Вита (15. јун), али не и према празнику Св. Антонија Падованског: DL 44370, 92968, 202751, 55273, DF 241965. На жалост, није нам био приступачан рад: A. A. Rusu, *Întregiri și interpretări privitoare la itinerariile lui Iancu de Hunedoara*, Anuarul Institutului de istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” 27 (Iași 1990) 171–185, који би нам вероватно помогао у решавању овог проблема.

¹⁰⁵ Краљев налог Трансилванском каптолу да се Валентин од Хидвеђа и Тома од Чернатона уведу у посед једне пустаре у жупанији Фехер у Трансилванији: DL 29253, 29254. Војвода Хуњади у то време ипак није био с краљем у Будиму, већ у Темишвару, где је 14. фебруара издао налог својим службеницима да извесном Јовану Бекчу од Сантоа дају товар соли из соних комора у местима *Zeek* или *Dees*: DL 65058.

Бројни аутори наводе да је краљ Владислав био у Будиму већ 2. фебруара 1444. године. Међу њима Székely, *Hunyadi*, 62, позивајући се на дело V. Fraknói, *Cesarini Julián bibornok magyarországi pápai követ élete*, Budapest 1890, 39, и на коментар П. Иванића, издавача посланица Ивана Витеза од Средне: *Epistolarum Johannis de Zredna*, ed. Schwandtner, Scriptorum II, Vindobone 1746, 16. Фракнојева књига нам је недоступна, тако да не знамо на ком се извору заправо заснива та тврдња (исти податак се налази и у Чезаринијевој биографији објављеној у: V. Fraknói, *Egyháznagyok a magyar középkorból*, Budapest 1916, 31, али без критичког апарата). Међутим, у Иванићевој напомени на поменутом месту (на које се позива

показује повеља Дубровчанима, коју је Владислав I издао у Будиму 22. фебруара 1444. године, потврђујући повластице које је дубровачка општина раније уживала.¹⁰⁶ Тиме је „Дуга војна“ била окончана, али не и решеност младог Јагелонца и кардинала Јулијана Чезаринија да наставе војевање с Турцима. Међутим, наставак крсташког ратовања краља Владислава, које је несрећно окончано код Варне 10. новембра 1444. године, излази из оквира теме коју смо себи поставили овом приликом.

На крају, можемо да закључимо да угарска дипломатичка грађа из времена „Дуге војне“ садржи податке о већем броју насеља у Србији него што се то раније мислило, и да њена изворна вредност није сасвим занемарљива. Поред Београда, Ниша, Болвана, Пирота, Прокупља и Крушевца, показали смо да је угарски краљ Владислав I такође издавао повеље и у Жабару и код Некудима. Ове исправе, као и оне издате у другим местима (као што су Београд и Крушевац) које раније нису биле примећене, омогућавају да се прецизније одреде правци и време кретања крсташке војске кроз Србију, како у њеном напредовању у јесен и рану зиму 1443, тако и приликом повлачења у јануару 1444. године. Истовремено, настојали смо да отклонимо и неке непрецизности у историографији везане за поједине догађаје (битка код Ниша 3. новембра 1443), као и да укажемо на грешке у убикацији топонима у Србији, које се јављају махом у странијој научној литератури (Санок, Јагодина место Некудим). Такође, разматрајући номенклатуру насеља коришћену у угарским изворима овог периода, покушали смо и да укажемо на то како су крсташки вођи видели и доживљавали српска урбана насеља кроз која су пролазили и која су не ретко разарали.

и Sroka, *Itinerarium*, 162), пише само да је поход трајао до средине фебруара или нешто краће. Да је краљ свечано ушао у Будим 2. фебруара 1444. наводе и: Setton, *The Papacy*, 77; Held, *Hunyadi's Long Campaign*, 17; Биелски, *Владислав III*, 25; Antioche, *La croisade*, 28–29; Jefferson, *The Holy Wars*, 356 (према Срокином итинереру).

¹⁰⁶ Деспот Ђурађ је поменут у овој привилегији међу 26 угарских духовних и световних барона, али навођење великодостојника у свечаним угарским владарским актима нужно не имплицира њихово присуство издавању исправе. Међутим, повеља је, поред краљевог, оверена печатима шеснаесторице званичника, међу којима су и деспотов велики печат, лево од краљевог, и печат ердељског војводе и северинског бана Јована Хуњадија: Радонић, *Дубровачка акта и повеље I–I*, 472–474; Спремић, *Деспот Ђурађ*, 285; Максимовић, *Срби и „Дуга војна“*, 66.

Aleksandar Krstić

**SERBIAN CITIES AND MARKET PLACES
IN HUNGARIAN DOCUMENTARY SOURCES
FROM THE TIME OF THE “LONG CAMPAIGN” (1443–1444)**

Summary

This paper discusses the data on the cities, towns and market places at the territory of present day Serbia, which are preserved in the Hungarian documentary sources from the time of the “Long campaign” (1443–1444). Some of the cities were mentioned in the reports from the battlefield (like Belgrade and Niš), but the most of settlements were recorded as the places of issuing of charters and letters of King Wladislas I Jagiello, Voivode John Hunyadi and Cardinal Julian Cesarini (Belgrade, Bo/l/van, Niš, Piro, Prokuplje, Kruševac). Although many of these data has been used in historiography for a long time, there are also some which have not been known, and some toponyms are incorrectly identified. Thus it was not known that the king of Hungary issued charters in Nekudim near Smedrevska Palanka and Žabar near Topola in January 1444. Nekudim was one of the residencies of the Serbian despots, and Žabar was also mentioned as the market place in the first Ottoman census book (*defter*) of the Smeredevo sancak in 1476/1477. In some historiographical works concerning the “Long campaign” it was wrongly considered that the king’s charter from Nekudim was issued in Jagodina in the Morava valley. Also, the author expressed his doubts that the toponym Szanock, recorded as the place of publication of one Polish charter of King Wladislas, refers to the village Šavac (medieval Šavče) in the valley of the Velika Morava, either to the village Šanac on the Zapadna Morava next to Kruševac, or any other place in Serbia. It is more likely that the document was issued by the royal chancery in the city of Sanok in Poland. New data concerning the charters of King Wladislas I issued in or near Belgrade, Niš and Kruševac, and which have not been known in the Serbian historiography, are also presented. At the same time, the author tried to correct some inaccuracies in the earlier literature related to certain events (for example, the analyses of the sources shows that the Hunyadi’s battle with the Ottomans from November 3, 1443, was not fought near the village Aleksinac, but took place in the vicinity of the city of Niš). The new data from the Hungarian documentary sources makes it possible to determine more accurately the direction and time of movement of the Crusader army at certain road sections

in Serbia, both in its progression in the fall and early winter of 1443, and during its retreat in January 1444. This source material, though scarce, improves our knowledge of the Serbian cities, towns and market places in the late Middle Ages and of the network of medieval roads in the territory of Serbia. Also, considering the nomenclature of settlements used in the Hungarian sources of this period, the author tried to point out how the crusade leaders saw and perceived Serbian urban settlements through which they passed.

Key words: Wladislas I (III) Jagiello, Đurađ Branković, John Hunyadi, Belgrade, Bovan, Niš, Pirot, Prokuplje, Kruševac, Nekudim, Žabare.

Чланак примљен: 29. 04. 2016.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 25. 08. 2016.